

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 34тоҷик(575.3)+343.2/7+343.977.340.6

ТКБ: 67.99(2тоҷик)93+67.52+67.73+67.99(2)94

А – 37

АЗИМЗОДА ФИРДАВС АКБАРАЛӢ

ҲУҚУҚВАЙРОНКУНӢ ВА ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ МУВОФИҚИ ВАНДИДОД

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои
ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва
таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ
ва давлат

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертатсия дар кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иҷро гардидааст.

Роҳбари илмӣ: Саъдизода **Чаҳонгир** – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудирӣ шуъбаи рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеаи дастгоҳи Раиси шаҳри Душанбе.

Муқарризони расмӣ: Бобочонзода **Исрофил Ҳусейн** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудирӣ шуъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муносири Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Мансурзода Амиршоҳ Мансур – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, сардори факултети №2 Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Муассисаи пешбар: Муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти баъд аз муассисаи олии таълимии «Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» (ш. Душанбе).

Ҳимояи диссертатсия санаи «09» декабри соли 2025, соати 10⁰⁰ дар ҷаласаи шурои диссертатсионии 6D.KOA-018 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, кӯч. Буни Ҳисорак, бинои 11, ошёнаи 1, толори шурои диссертатсионии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ) баргузор мегардад.

Бо мазмуни диссертатсия дар сомонии www.tnu.tj ва Китобхонаи марказии илмӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо нишонии 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17 шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «_____» _____ соли 2025 тавзеъ шудааст.

**Котиби илмӣ шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент**

Қодиров Н.А.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Пас аз ба даст овардани Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, эҳтиёҷ ба эҳё ва бознигарии арзишҳои ҳуқуқии марбут ба давлатдорӣи бостонии халқи тоҷик, аз ҷумла низоми ҳуқуқии давраи зардуштӣ, эҳсос гардид. Маҳз ҳамин давра яке аз сарчашмаҳои аслии ташаккули тамаддуни умумибашарӣ ба ҳисоб меравад. Халқи тоҷик, ки дорои таърихи бисёрсола ва бой аст, ҳанӯз ҳазорсолаҳо пеш аз замони муосир низомҳои ҳуқуқиро ба кор мебард, ки ҷинойт ва ҷавобгарию муайян мекарданд ва ба танзими муносибатҳои иҷтимоӣ равона шуда, бо руҳи башардӯстӣ фарқ мекарданд.

Дар ин росто, мушкилоти ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарию ҳуқуқӣ тибқи Вандидод яке аз масъалаҳои мубрам ва баҳсбарангези таърих ва назарияи давлат ва ҳуқуқ ба шумор меравад. Омӯзиш ва пажӯҳиши ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарию ҳуқуқӣ тибқи Вандидод на танҳо ҷанбаи назариявӣи таърихӣ, балки ҷанбаҳои амалӣ низ дорад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тамоми баромадҳои худ аз зиёиён ва олимони кишвар даъват ба амал меоранд, ки дастовардҳои таърихӣи халқамонро бештар тарғиб намоянд: «Вобаста ба вазъи имрӯзаи ҷаҳон, ки буҳронҳои сиёсӣи иқтисодӣ ва фарҳангӣи ахлоқӣ таъсир мерасонанд, олимони ҷомеашиносии мо бояд дастовардҳои таърихӣи халқамонро бештар тарғиб намоянд ва таҳқиқоташонро ба тақвияти пояҳои давлату давлатдорӣи миллиамон ҳамчун омилҳои муҳимтарини ҳифз ва таҳкими Истиқлолияти давлатӣ равона созанд» [11, с. 5]. Инчунин, Сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни мулоқот бо намояндагони илму маориф таъкид намуданд, ки «таҳияи осори илмӣ бояд бо манфиатҳои миллий мутобиқат дошта, дар он принципҳои дунявият, асосҳои сохтори конститусионӣ, таҳкими сулҳу ваҳдати миллий ва эҳсоси ватандӯстӣ ба таври устувор инъикос ёбанд» [48].

Дарвоқеъ, Истиқлоли давлатӣ боис гардид, ки олимону пажӯҳишгарон ва фарзандони баруманди ин халқ ба таърихи бойи рангин ва дастовардҳои аҳди бостонии ниёгони миллати худ

бештар рӯ оваранд. Тамоюли мазкурро суханронӣ ва андешаҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон илҳоми тоза бахшиданд. Президенти ҶТ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми соли 2014 ба Маҷлиси Олии ҶТ иброз намуданд: «Вазифаи муҳимми олимони кишвар бо дарназардошти шароити давлати соҳибистиқлол таҳқиқ намудани таърихи пурифтихори миллат, проблемаҳои фалсафа ва адабиёту фарҳанги бою рангоранги тоҷикон, поку бегазанд нигоҳ доштан ва таҳким бахшидан ба мақоми забони давлатӣ, тоза нигоҳ доштани забони муошират, эҷоду эҳёи забони илмӣ тоҷикӣ, арҷгузорӣ ба арзишҳои таърихӣ ва ба ҷаҳониён ба таври шоиста муаррифӣ намудани дастовардҳои ниёгон мебошад» [47].

Таърих гувоҳ аст, ки ниёгони миллати тоҷик на танҳо дар самти осори адабӣ, балки бо таҷрибаи пешрафтаи идораи давлат, санадҳои ҳуқуқии пешқадам ва қонунҳои инсондӯстонаву инсонмехвар байни халқҳои аҳди бостон мақом ва мартабаи шоиста доштанд. Ҳарчанд ниёгони мо дар дарозии таърих борҳо мавриди ҳуҷуми аҷнабиён қарор гирифта бошанд ҳам, бисёре аз сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ, аз ҷумла Авесто то замони мо боқӣ мондааст. Авесто куҳантарин асари динӣ, адабӣ ва таърихӣ тоҷикон, сарчашмаи асосии низомии ҳуқуқии зардуштӣ ва дастури муҳимми рӯзгори зардуштиён ба ҳисоб меравад. Авесто сарчашмаест, ки дар он муҳимтарин меъёрҳои ҳаёти ҷомеа пешбинӣ шудаанд. Меъёрҳо ва муқаррароти Авесто аз номи Ахуро Маздо эҷод шуда, ба воситаи асосгузори дини зардуштӣ, яъне паёмбар Зардушт ба ҷомеа паҳн шудааст. Мувофиқи маъхазҳо, таълимоти зардуштӣ, ки манбаи асосии он Авесто махсуб мешавад, дар сарзаминҳои Бохтар, Суғд, Хоразм, Фарғона, Помир, Хуросон, қисмати мулкҳои Паси Қафқоз ва сарзаминҳои Эрони Ғарбӣ ҳамчун таълимоти расмӣ ва ҳуқуқи расмӣ амал мекардааст ва муносибатҳои ҷамъиятӣ дар асоси Авесто танзим мешудаанд. Авесто ном ё калимаест баргирифта аз форсии миёнаи «apastak», баъдтар «awastay», ки тарҷумаи тахтуллафзии он асос, муқаррарот, нишондод, ҳамднома мебошад [4, с. 59]. Авестое, ки имрӯз дар даст дорем, самари саъю талоши зардуштиёни Ҳиндустон аст, ки бар дини бостонии ниёгони худ содиқ мондаанд ва ин китоби муқаддаси

зардуштиро, ки фарҳангу тамаддун ва забони куҳани эронӣ ва боарзиштарин санади хаттии Эрони Бостон аст, нигоҳ доштаанд. Китоби Авесто чандин бор дар кишварҳои гуногун, чун Ҳиндустону Эрон, Тоҷикистон ва кишварҳои Аврупо ба нашр расидааст, ки ба назари авестошиносон ҳарчанд аз назари суннат арзишманданд, аммо аз диди илмӣ-интиқодӣ, чунонки бояд, мустанад нестанд. Дақиқтарин ва илмитарин ҷопе, ки дар пажӯҳишҳои илмӣ аз он истинод мешавад, нашрест, ки Карл Фридрих Гелднер, авестошиноси олмонӣ пас аз муқоиса ва баррасии беш аз 130 дастнависи мухталиф омода кардааст. Шоирони аҳди Сомониён, ки дорои ифтихори миллӣ буданду ба шовинизми арабӣ нафрат доштанд, аз фарҳангу адабиёти аҳди бостон, хосса аз Авесто ва «Занд»-у «Позанд» ба ифтихор ёд кардаанд.

Чунончи, дар як байти Рӯдакӣ номи Авесто ба шакли Абисто омадааст:

*Ҳамчу муаммост фаҳру ҳиммати ӯ шарҳ,
Ҳамчу Абистост фазлу сирати ӯ Занд.*

Асосгузори таълимоти зардуштӣ Зардушт мебошад, ки дар сисолагӣ рисолати паёмбариаш зухур намуда, шоҳаншоҳи Балхро бовар кунонида, то оини ўро эътироф намояд. Олимон маънои луғавии номи Зардуштро гуногун ба қалам додаанд. Аз ҷумла дар тамаддунҳои ҷаҳонӣ ўро Зороастр, Заратуштра ё соҳиби уштури зард низ ном мебаранд. Зардушт писари Пурушасп аз авлоди Спантаман буда, таълимоти худро аз номи Ахуро Маздо дар ҷомеаи аҳди бостон тарғиб мекард. Таълимоти ҳуқуқӣ ва динии Зардушт дар Авестои ҷовидон мунъақис гардидааст. Авесто аз 21 қисм таркиб ёфтааст, ки то ба имрӯз 5 қисми он боқӣ мондаанд. Яке аз бахшҳои калидии китоби муқаддаси Авесто – Вандидод ба шумор меравад, ки дар он масъалаҳои муҳими марбут ба ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба таври возеҳ инъикос ёфтаанд. Таҳлили илмӣ ин сарчашма метавонад саҳми арзандае дар рушди назарияи ҳуқуқ ва тақмили қонунгузории муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон гузорад. Вандидод ҳамчун яке аз муҳимтарин ва бонуфузтарин манобеи ҳуқуқии зардуштӣ ва мероси қонунгузории тамаддуни бостонии тоҷикон маъруф аст. Ин санади қадимӣ, ки ба ҳайси як

навъи кодекс хизмат мекунад, дорои аҳаммияти баланди илмӣ буда, омӯхтани он барои таҳқиқоти ҳуқуқшиносӣ ва фаъолияти касбии ҳар ҳуқуқдон хеле муҳим ба ҳисоб меравад. Ба ибораи дигар, Вандидод ганҷинаи пурасрори ҳуқуқии миллати тоҷик ва кодекси фарогири аксарияти соҳаҳои ҳуқуқӣ буда, ҳанӯз дар аҳди бостон муносибатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ, маданӣ, маъмурӣ, экологӣ, оилавӣ ва ғайраро танзим менамудааст. Фазои ҳуқуқии аҳди бостон дар баробари дигар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ маҳз тавассути Вандидод танзим мегардид.

Дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон ва сарнавишти миллати тоҷик соҳибистиклол гардидани ҶТ неъматӣ бебаҳо арзёбӣ мегардад, ки саҳифаҳои нави ҳаётро барои халқи мо боз намуда, барои шинохт ва эҳё намудани арзишҳои фарҳанги миллии тоҷикон шароити мусоидро ба миён овард. Ба андешаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон марҳилаи навин зарурати омӯзиш ва таҳқиқи амиқу ҳамаҷонибаи арзишҳои таърихиву фарҳангии чандинҳазорсолаи миллатро бар пояи воқеияти таърих дар миён ниҳод [9, с. 96]. Омӯхтани таърих танҳо донишмандони гузашта нест, балки ин барои шукуфоии фардои ҳар як миллату давлат зарур аст. Имрӯз мардуми кишвар ба худшиносӣ ва барқарор кардани хотираи таърихӣ ҳеш беш аз пеш ниёз дорад. Мо бояд аз таърихи гузашта сабақ бигирем ва барои ваҳдати комили миллӣ корҳои бузургеро ба анҷом бирасонем [10, с. 4-5].

Бинобар ин, омӯзиши ниҳоди ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод ва дигар ҷанбаҳои он дар баробари баланд бардоштани худшиносии миллӣ ва ошноӣ бо гузаштаи пурифтиҳор барои қонунгузорӣ муносири ҶТ, аз аҳаммият ҳолӣ нест.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Дар назарияи давлат ва ҳуқуқ ба мафҳум, моҳият, мақсад, таснифот, намудҳои ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ аҳаммияти калон дода шуда, мавзӯи мазкур мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Баъзе аз паҳлуҳои ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар қорҳои илмӣ анҷомдодаи донишмандон: У.А. Азиззода [24; 25; 26; 32], Г.С. Азизкулова [1], Б.Т. Базилев [2], Н.И. Бобоева [33], Ф.А. Бобохонов [34; 35], М.С. Богданова [36], Э.Б. Буризода [3; 27];

37], А.М. Диноршоҳ [5; 28], З.Х. Зокирзода [38; 39], Ш.Ф. Искандаров [40], Ш.М. Исмоилов [6], Н.Ш. Қурбонализода [41], М.А. Маҳмудзода [7], А.С. Мордовец [42], Э.С. Насриддинзода [8], А.И. Петелин [29], И.Н. Радко [43], М.З. Раҳимзода [30], Ч. Саъдизода [44], И.Н. Тихоненко [45], А.Ғ. Холиқзода [14; 15; 16; 17; 18; 19], М.М. Холинова [46], С. Ҳасанов [20], Ш.Т. Шарипов [21; 22; 23], Р.Ш. Шарофзода [12; 13; 31] то андозае инъикоси худро ёфтаанд. Аммо қобили тазаккур аст, ки дар мавзуи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод таҳқиқоти фарогири монографияе анҷом дода нашудааст. Ин ҳолигӣ пажӯҳишҳои минбаъдаи илмиро, ки ба амиқ омӯхтани мавзуи мазкур равона шудаанд, боз ҳам мубрам мегардонад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Рисолаи илмӣ дар доираи барномаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон – «Масъалаҳои назариявии инкишофи низоми ҳуқуқи ҚТ дар партави равандҳои ҷаҳонишавӣ барои солҳои 2021-2025» омода гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот таҳлили ҷамаҷонибаи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод мебошад ва он имкон медиҳад, ки вижагиҳои хоси мавзуи мавриди назар муайян карда шуда, мафҳум, мақсади иҷтимоӣ, усулҳои амалӣ ва таъсири мутақобилаи он бо қонунгузориҳои муносири ҚТ ошкор карда шавад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба мақсадҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ баррасии илмии вазифаҳои зерин зарур мебошанд:

- таҳқиқи низоми ҳуқуқи зардуштӣ ва арзишҳои инсонпарваронаи дар он ҷойгирифта;
- омӯзиши равандҳои ташаккул ва инкишофи мафҳумҳои ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар доираи таълимоти ҳуқуқи зардуштӣ;
- арзёбии Вандидод ҳамчун як манбаи муҳими таърихӣ ва ҳуқуқӣ;

– таҳлили мафҳуми ҳуқуқвайронкунӣ ва гурӯҳбандии он тибқи муқаррароти Вандидод;

– бознигарии назариявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои он дар матни Вандидод;

– муқоисаи муҳтавои ҳуқуқвайронкунӣ тибқи Вандидод бо муқаррароти қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– баррасии ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод ва таносуби он бо қонунгузории ҚТ;

– таҳқиқи Вандидод ҳамчун заминаи таърихӣ-ҳуқуқии қонунгузории миллӣ.

Объекти таҳқиқот. Таҳқиқот ба омӯзиш ва таҳияи яке аз масъалаҳои мураккаби илми таърих ва назарияи давлат ва ҳуқуқ – ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод бахшида шудааст.

Мавзӯ (предмет)-и таҳқиқот. Мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ аз меъёрҳои иборат мебошад, ки низомии ҳуқуқии зардуштия ва арзишҳои башарии он, ташаккул ва инкишофи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар низомии ҳуқуқии зардуштия, Вандидод ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-ҳуқуқӣ, мафҳум ва таснифоти ҳуқуқвайронкунӣ мувофиқи Вандидод, ҳуқуқвайронкунӣ мувофиқи Вандидод ва таносуби он бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод ва таносуби он бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар мегирад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Таҳқиқоти диссертатсионӣ мазкур фарогири ду марҳилаи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад: 1) ташаккул ва инкишофи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар пасманзари низомии ҳуқуқи зардуштӣ; 2) Ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод ва таносуби онҳо бо қонунгузории ҚТ. Дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ ташаккул ва инкишофи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ ва муосир баррасӣ гардидааст. Давраи таҳқиқоти диссертатсионӣ фарогири солҳои 2021-2025 мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии диссертатсияро корҳои илмӣ-назариявии олимони ватанию хориҷӣ, ки ба паҳлуҳои гуногуни ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод бахшида шудаанд, пурра менамоянд. Дар таҳияи диссертатсияи мазкур муаллиф ба осори илмии У.А. Азиззода, Н.И. Бобоева, Ф.А. Бобохонов, Э.Б. Буризода, А.М. Диноршоҳ, З.Х. Зокирзода, А.И. Имомов, Ш.Ф. Искандаров, Н.Ш. Қурбонализода, М.А. Маҳмудзода, Э.С. Насриддинзода, М.З. Раҳимзода, Д.С. Раҳмон, С.А. Раҷабзода, Б.А. Сафарзода, Н.Ф. Сафарзода, Ҷ. Саъдизода, А.Ғ. Холиқзода, М.М. Холинова, Ш.Т. Шарипов, Р.Ш. Шарофзода ва дигарон таъя намудааст.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асосҳои методологии таҳқиқоти диссертатсиониро усулҳои умумиилмӣ ва махсуси ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд. Аз ҷумла дар таҳқиқи диссертатсия усулҳои диалектикӣ, мантиқӣ-забонӣ, омӯрӣ, шаклӣ-ҳуқуқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ бештар истифода гардидаанд.

Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод ба воситаи усули диалектикӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Усули мазкур имконият дод, ки воқеияти ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод дар давраҳои таърихӣ таҳлил карда шавад. Усули мантиқӣ-забонӣ дар таҳлил ва пешниҳоди дурусти истилоҳ, мафҳумҳо ва иштилоҳоти ҳуқуқии дар таҳқиқоти диссертатсионӣ истифодагардида мусоидат намудааст. Дар заминаи усули мазкур истифодаи яхела ва дурусти истилоҳ, мафҳумҳо ва ибораҳои ҳуқуқӣ аз назари мантиқӣ ва забонӣ пешниҳод гардидаанд. Дар заминаи усули шаклӣ-ҳуқуқӣ ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод ҳамчун падидаи сирф ҳуқуқӣ баррасӣ гардидааст. Тавассути усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ қонунгузориҳои ҚТ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии давлатҳои хориҷӣ дар самти ҷавобгарии ҷиноятӣ бо муқоиса бо масъалаҳои ҳуқуқии Вандидод барои падидаҳои алоҳида омӯхта шуда, шабоҳат ва тафовут миёни онҳо муайян гардидааст. Тибқи усули муқоисаи давлативу ҳуқуқӣ муқоисаи қонунгузориҳои ҷиноятӣ давлатҳои аъзои ИДМ бо КҶ ҚТ оид ба

муносибати бераҳмона нисбати ҳайвонот сурат гирифт. Бо истифода аз усули таърихӣ-ҳуқуқӣ паҳлуҳои таърихӣ масъалаи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Усулҳои мазкур дар якҷоягӣ имконият фароҳам оварданд, то таҳқиқоти диссертатсионӣ ҳамаҷониба, пурра ва объективона гузаронида шуда, вазифаҳои гузошташуда ҳалли худро пайдо намоянд.

Заминаҳои эмпирикӣ. Заминаҳои эмпирикии таҳқиқотро муқаррароти Конститутсияи ҚТ, Кодекси ҷиноятии ҚТ, Кодекси маданияи ҚТ, Кодекси оилаи ҚТ, Кодекси меҳнати ҚТ, қонунгузории алоҳидаи замони муосир, давраи шуравӣ, меъёрҳои ҳуқуқии сарчашмаҳои ҳуқуқӣ мусулмонӣ ва низоми ҳуқуқӣ зардуштӣ, бахусус Авесто ташкил додаанд. Дар баробари санадҳои миллӣ, инчунин, баъзе қонунгузории давлатҳои алоҳида мавриди истифода қарор гирифтаанд. Муҳимтарин замина ва роҳнамои таҳқиқот Паёмҳои ҳарсолаи Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олии ҚТ ба ҳисоб мераванд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Навгонии илмӣ таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки диссертатсияи мазкур нахустин пажӯҳиши мукаммали илмӣ дар мавзуи «Ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод» ба ҳисоб меравад.

Нуктаҳои асосии диссертатсия, ки ба ҳимоя пешниҳод карда мешаванд, навгонии рисолаи илмӣ ва натиҷаҳои ҳалли вазифаҳои гузошташударо инъикос менамоянд, ки онҳоро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин аст:

- Бори аввал низоми ҳуқуқии зардуштия ва арзишҳои башарии он мавриди омӯзиши монографӣ қарор дода шуд;

- Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқии зардуштия бори аввал баррасӣ гардида, муайян карда шуд;

- Нахустин бор Вандидод ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-ҳуқуқӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, мафҳум ва таснифоти ҳуқуқвайронкунӣ тибқи Вандидод ошкор карда шуд;

- Бори аввал мафҳум ва таснифоти ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод ошкор ва таносуби он бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуд;

– Моҳияти ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод ва таносуби он бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бори аввал муайян карда шуд;

– Тавсияҳо барои ҳалли мушкилоти қонунгузорӣ, назария ва амалияи ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба мавзуи таҳқиқшаванда пешниҳод карда шуданд.

– Вандидод ҳамчун заминаи таърихӣ-ҳуқуқии қонунгузории миллий баррасӣ шуда, умумият ва тафовути меъёрҳои қонунгузории соҳавии ҚТ бо меъёрҳои Вандидод муайян карда шуд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Навгониҳои илмӣ таҳқиқот бо нуктаҳои илмӣ зерин, ки ба ҳимоя пешкаш карда мешаванд, собит мегардад:

1. Низомии ҳуқуқии зардуштӣ бар мабной Авесто асос ёфта, бисёр падидаҳои ҳуқуқие, ки дар низомҳои ҳуқуқии романӣ-олмонӣ, англо-саксонӣ ва мусулмонӣ амал менамоянд, аз низомии ҳуқуқии зардуштӣ сарчашма мегиранд, ба монанди якканикоҳӣ, розигии тарафайн дар никоҳ, ҳифзи ҳайвоноти хонагӣ, ҷуброни зарар ё хариди гуноҳ ва амсоли инҳо. Ҷазоҳои ҷиноятӣ дар намуди қатл, ҷазои ҷисмонӣ, мусодираи молу мулк, ҷуброни зарар бо роҳи додани моликият (қисман ва ё пурра), бадарға аз ҷамъият ва ғ. дар Вандидод дарҷ ёфтаанд. Вале дар бештари ҳолатҳо ҷазоҳои ҷарима, мусодираи молу мулк, додани моликият ҳамчун ҷуброни зарар (харидани гуноҳ) ва ғ. мавриди қарор мегирфт, ки далели васеъ будани доираи ҷазоҳо мебошад. Сарчашмаҳои таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки аҷдодону ниёкони мо барои муносибати бераҳмона нисбати ҳайвонот ҷавобгарӣ дар намуди харидани гуноҳ ё кафорат татбиқ менамуданд. Аз ин рӯ, зарурати аз нав эҳёи барқарор кардани ниҳоди мазкур ба миён омадааст.

2. Низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии Тоҷикистон дар баъзе масъалаҳо нисбат ба низомии ҳуқуқии муосир ба пешравиҳо ноил гардида буд ва нисбат ба ҳуқуқу озодиҳои инсон аз ҷиддият қор гирифтааст. Масалан, хариди гуноҳ яке аз падидаҳои мебошад, ки дар замони ҳуқуқи зардуштӣ амал мекард. Агар низомии ҳуқуқии зардуштиро бо низомии ҳуқуқии исломӣ дар муқоиса қарор диҳем, дар низомии ҳуқуқии мусулмонӣ низ ин падида ба мушоҳида

мерасад. Дар низоми ҳуқуқи исломӣ институти фидия (каффораи гуноҳ) мавҷуд мебошад, ки тибқи он шахси мучрим бо додани фидия (каффораи гуноҳ) аз ҷавобгарии ҳуқуқӣ озод карда мешавад. Дар ҳуқуқи зардуштӣ ин падида ба мафҳуми хариди гуноҳ ёд мешудааст. Муқоисаи мазкур муттасилий ва меросбарии таърихии падидаҳои ҳуқуқӣ ва рушди онҳоро дар ҷаҳорҷӯби низомҳои гуногуни ҳуқуқӣ нишон медиҳад.

3. Дар қаламрави Тоҷикистони таърихӣ тақрибан аз ҳазораи II то мелод то асри VII мелодӣ низоми ҳуқуқии зардуштӣ амал намудааст ва падидаҳои алоҳидаи он ба низоми ҳуқуқии ғарбӣ ворид шуда, боз бо шаклу шамоили ғарбӣ ба қонунгузории муосири Тоҷикистон мунтақил гардидааст. Тоҷикон аз азал бунёдгузори низоми ҳуқуқӣ буда, дар омезиш ба анъанаҳои ҳуқуқӣ меёриҳои ҳуқуқиро эҷод намуданд, ки бо гузашти вақт ба низомҳои ҳуқуқии дигар мунтақил гардида, бо шаклу шамоили римӣ дар низоми ҳуқуқии имрӯза ворид гардиданд. Масалан, мувофиқи Авесто зан ҳуқуқ надошт, ки дар вақти бемории занонаи ҳайз ба оташ, об ва дигар ҷойҳои пок қадам ниҳад ва он ҷойҳоро нопок гардонад. Зани дар чунин ҳолат бударо «армешт» мегуфтанд ва ҷое, ки ӯ дар он нигоҳдорӣ мешуд, «армештгоҳ» («армештгос») меномиданд. Ӯ бояд пурра аз чунин ҳолат баромада, покиза мешуд ва сипас ба ҷомеа роҳ дода мешуд. Мувофиқи таълимоти Вандидод, ҷисми мурда наҷасу нопок аст, як шахс наметавонист ҷисми мурдаро танҳо бо худ бибарад. Ин кор бояд бо ёрии шахсони дигар анҷом дода мешуд, зеро ҳангоми интиқоли ҷасад аъзои ҷомеа метавонистанд сироят ёбанд ва ҷомеа нопок гардад. Бархилофи ҳамаи мамнуот, агар чунин кор анҷом дода мешуд, пас, ўро низ нақли макон мекарданд ва дар ҷойҳои муайян маҳдуд мекарданд. Масъулиятшиносӣ, бовичдонӣ, ихтиёрона ва бидуни маҷбурсозӣ риояи қоидаҳои ҷамъиятӣ вижагиҳои асосии низоми ҳуқуқии зардуштӣ маҳсуб мешаванд, ки ҳамеша миёни мардум тарғиб мешудааст. Аз ин рӯ, дар ин низоми ҳуқуқӣ бемасъулиятӣ дар иҷрои вазифаҳо ва хунукназарӣ ба қоидаҳои ҷамъиятӣ ва рӯзгордории мардум маҳкум шудааст.

4. Мувофиқи м. 54 КҶ ҚТ, маҳдуд кардани озодӣ яке аз намудҳои ҷазо ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи пажӯҳиш муайян

карда шуд, ки аввалин генезис ё бавучудоии ҷазои маҳдуд кардани озодӣ аз низоми ҳуқуқии зардуштӣ оғоз меёбад. Мувофиқи сарчашмаҳо, ин намуди ҷазо бо таъсири низоми ҳуқуқии шуравӣ ба низоми ҳуқуқии Тоҷикистон, махсусан ба КҶ ҚТ ворид шудааст. Дар сарчашмаҳои аҳди бостон, аз ҷумла Вандидод баъзе меъёрҳои пешбинӣ шудааст, ки шабеҳ ва ё ҳаммонанди ҷазои маҳдуд кардани озодӣ мебошанд. Ҳарчанд дар Вандидод истилоҳи «маҳдуд кардан» ё «нақли макон кардан» истифода гардида бошад ҳам, озодии ҳаракати инсонро дар ҷойҳои муайян маҳдуд мекарданд. Аз ин ҷо хулоса кардан мумкин аст, ки таъсири низоми ҳуқуқии зардуштӣ ба низоми ҳуқуқии шуравӣ, бавижа дар самти ҷиноят ва ҷазо расидааст.

5. Таҳлили меъёрҳои ҷиноӣ-ҳуқуқии дар Авесто зикршуда нишон медиҳад, ки ҳанӯз дар давраҳои бостон ҷиноятҳо ва ҷораҳои ҷазодиҳӣ тибқи низомҳои нисбатан мураттаб муайян гардида буданд, ки дар онҳо шаклҳои гуногуни ҳуқуқвайронкунӣ, ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ, маҳдудсозии озодӣ, ҳатто ҷазои қатл ва дигар навъҳои ҷазо дарҷ ёфта буданд.

6. Дар ҳуқуқи зардуштӣ фарзанддорӣ шартӣ муҳимми оиладорӣ доништа мешуд ва талоқ ихтиёрӣ набуд. Ба назари мо, масъалаҳои мазкур бояд дар қонунгузориҳои амалкунанда мавриди таваҷҷуҳи ҷиддӣ қарор дода шаванд. Зеро яке аз омилҳои парокандашавии оилаҳо маҳсуб меёбанд. Ҳуқуқвайронкунӣ бар мабнои Вандидод ин содир намудани кирдорҳои мебошад, ки ба муқобили мамнуиятҳо ё объектҳои таҳти муҳофизати Аҳура Маздо равона карда шудааст, фаҳмида мешавад.

7. Дар аксар маврид дар меъёрҳои умумипазируфташудаи амалкунанда дар Тоҷикистон падидаҳои ҳуқуқиеро метавон дучор омад, ки реша дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ доранд. Дар низоми ҳуқуқи ҷиноятии зардуштӣ ба масъалаи ҳифзи ҳаёти ҷанини инсон таваҷҷуҳи махсус зоҳир мешуд. Бар асоси меъёрҳои он давра, шахсе, ки сабаби марги кӯдаки дар батнбуда мешуд, таҳти ҷавобгариҳои ҷиддӣ қарор мегирифт. Ҳатто дар ҳолате ки зани ҳомила бо мақсади қатъи ҳомиладорӣ ба табиб муроҷиат мекард ва ӯ ин амалро анҷом медод, ҳар ду – ҳам табиб ва ҳам зан бо ҷазои қатл муҷозот мешуданд. Ба ин тартиб, то замони мо миқдори кофии меъёрҳо, падидаҳо ва концепсияҳои бунёди нигоҳ

дошта шуд, ки ҷавҳари аслии онро адолат ва башардӯстӣ нисбат ба одамон, олами вухуш ва табиат ташкил медиҳад.

8. Дар Вандидод меъёрҳои ҳуқуқӣ ба тавре танзим шудаанд, ки мафҳумҳои ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ, инчунин роҳи усулҳои татбиқи ҷазо дар доираи муқаррароти мураттаби ҳуқуқӣ гурӯҳбандӣ ва шарҳ дода шудаанд. Дар давраҳои қадим бештари падидаҳои илми ҳуқуқшиносӣ мушаххасу дақиқ шуда буданд. Ретсидиви ҷиноят, суиқасд ба ҷиноят, шакли гуноҳ, намудҳои ҳуқуқвайронкунӣ, шартан татбиқ накардани ҷазо, авф ва ғайра аз ҷумлаи ниҳодҳои ҳуқуқие мебошанд, ки то ҳол аз аҳаммияти илмию амалӣ оӣ нестанд. Падидаҳои ёдшуда лозим ба зикр аст, ки дар ҳоли ҳозир ҳам мубрам ба шумор мераванд.

9. Боз як хусусияти дигари Вандидод ин аст, ки ҳангоми қасд кардан ё омодагӣ доштан барои содир намудани ҷиноят, ретсидив ва дараҷаи вазнинии ҷиноятҳои содиршуда ба инобат гирифта мешуданд. Ҳамин тавр, тибқи таълимоти зардуштӣ ҷинояте, ки ҳанӯз шуруъ наёфтаву боиси расонидани зарар нагардидааст, бояд аз бунёд решақан карда мешуд. Замони он расидааст, ки мо бояд падидаи ҳуқуқии харидани гуноҳ ё каффоратро, ки ҳазорсолаҳо пеш аҷдодону ниёғони мо ҳангоми азобу уқубат намудани ҳайвонот, аз ҷумла сағи хонагӣ ё ҷӯпонӣ истифода мебуданд, аз нав эҳё намоём.

10. Далели таваҷҷуҳ ва алоқамандии хоссу хеле зиёд ба ин ёдгории бостонии миллӣ дар тули чанд садсолаи охир ба як омили дигар низ вобастагӣ дорад, ки ниҳодҳои ҳуқуқии зиёди он ҳанӯз ҳам бо гузашти муддати тулониву фосилаҳои бузурги замонӣ, барои даврони муосир низ мисли қабл рӯзмарраву мубрам боқӣ мемонанд. Бавижа он меъёрҳои ҳуқуқие, ки ба манъи муносибати золимона нисбат ба ҳайвонот, маҳкум намудани ҳамҷинсгарой, такрори ҷиноят, маҷмуи ҷиноят, суиқасди ҷиноят, ҷиноятҳои хотимаёфта, давраҳои содири ҷиноят, пешгирии исқоти ҳамл ва қатъи ҳомиладории номатлуб ва ғайра бахшида шудаанд.

11. Низоми ҳуқуқии зардуштӣ бар асоси таълимоти динии зардуштӣ ташаккул ёфта, ба арзишҳои инсонии иҷтимоӣ, бахусус масъалаҳои оилавӣ, аҳаммияти махсус медиҳад. Мафҳумҳои марбут ба ташкили оила, ақди никоҳ, шартҳои бастанӣ он, ҳуқуқи

вазифаҳои аъзои оила, бекорсозии никоҳ ва фарзандхонӣ дар доираи меъёрҳои ҳуқуқии ин низом ба таври мушаххас танзим ёфтаанд. Авесто, ки ба ҳайси як манбаи муҳимми таърихӣ ва ҳуқуқӣ шинохта мешавад, ба масъалаҳои муносибатҳои оилавӣ диққати ҷиддӣ дода, ҷанбаҳои гуногуни ин равобитро фаро гирифтааст, ки бо қонунгузори амалкунанда мувофиқ мебошанд. Аз ҷумла, шартҳои бастанӣ никоҳ, бекор кардани никоҳ, якканикоҳӣ ва амсоли инҳо.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки ҳулосаҳо ва пешниҳодҳои дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ бадастомада метавонанд барои ҳалли масъалаҳои назариявӣ ва амалии ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод истифода карда шаванд. Таҳқиқоти пешниҳодшуда метавонад дар раванди таълими фанҳои «Назарияи давлат ва ҳуқуқ», «Ҳуқуқи инсон», «Ҳуқуқи ҷиноятӣ», «Ҳуқуқи маъмурӣ» «Ҳуқуқи маданӣ», «Ҳуқуқи оила» ва ғайра истифода шаванд. Навгониҳои рисолаҳо ҳангоми таълими курсҳои махсуси «Проблемаҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ» ва «Ҳуқуқи кӯдак» низ матраҳ намудан мумкин аст.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он ифода мегардад, ки дар фаъолияти ҳуқуқсоздкунӣ ҷиҳати такмили қонунгузори кишвар метавон ҳулосаву пешниҳодҳои таҳқиқотро вобаста ба масъалаи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ истифода бурд. Ҳулосаву пешниҳодҳои таҳқиқот барои амалияи ҳуқуқтатбиқсозӣ ҷиҳати муайян кардани ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ аҳаммияти калон доранд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ бо таҳлили воқеъбинона ва ҳаматарафаи таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ оид ба паҳлуҳои мухталифи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод, таҳлили натиҷаҳо ва ҳулосаҳои дар илм пазируфташуда, мафҳумҳо, андешаҳо ва тавсияҳои назариявӣю амалии муаллиф, нуктаҳои илмӣ таҳқиқот ва тавсияҳо, таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузори милли бо қонунгузори кишварҳои хориҷӣ, таҳқиқи ҳолати кунунӣ, дурнамо ва роҳҳои такмили қонунгузори кишвар оид ба масъалаи таҳқиқшаванда асос ёфтааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Мавзуъ ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ тасдиқ карда шудааст, мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот.

Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия ба сатҳи нафгонии илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ, нуктаҳои илмие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳои ироашуда дар конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ асоснок карда мешавад. Ҳамчунин, тарзи навишт, гузориши масъала, сабки диссертатсия саҳми шахсии муаллифро бозгӯй менамоянд. Илова бар ин, аз тарафи муаллифи диссертатсия дар мақола ва маърузаҳои ироашуда дар конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ пешниҳодҳо ҷиҳати такмил бахшидани қонунгузориҳои ҶТ оид ба ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ баён гардидааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия.

Диссертатсия дар кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода ва борҳо мавриди муҳокимаи илмӣ қарор гирифтааст. Нуктаҳои алоҳидаи диссертатсия дар шакли маъруза дар конференсияҳои зерин ифодаи худро ёфтаанд:

– конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзуи «Рушди илмҳои башардӯстӣ (гуманитарӣ) дар 30 соли Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» – маъруза дар мавзуи «Проблемаҳои ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ» (Рашт, 2021);

– конференсияи илмию амалӣ бахшида ба 26-солагии Ваҳдати миллии ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)» – маъруза дар мавзуи «Ниҳодҳои ҳуқуқӣ дар Вандидод» (Рашт, 2023);

– конференсияи байналмилалии илмию назариявӣ дар мавзуи «Масъалаҳои назариявии ташаккули фарҳанги ҳуқуқи

инсон дар Тоҷикистон» – маъруза дар мавзуи «Низоми ҳуқуқи зардуштия ва арзишҳои башарии он» (Душанбе, 2023);

– конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Пешгирии кирдорҳои коррупсионӣ ҳамчун воситаи ҳифзи ҳуқуқи инсон ва таъмини самаранокии идоракунии давлатӣ: вазъ ва дурнамо» – маъруза дар мавзуи «Арзишҳои башардӯстии Вандидод» (Душанбе, 2024);

– конференсияи байналмилалӣ илмӣ назариявӣ дар мавзуи «Ҳуқуқи инсон: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ» – маъруза дар мавзуи «Ҳуқуқвайронкунӣ мувофиқи Вандидод ва таносуби он бо қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Душанбе, 2024).

Интишороти аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи диссертатсия ва моҳияти он унвонҷӯ 17 мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла 7 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти ҶТ ва 6 мақола дар нашрияҳои дигар ба таъби расонидааст. Инчунин, аз ҷониби унвонҷӯ 4 воситаи таълимӣ вобаста ба мавзуи мавриди назар ба нашр расидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз номгӯйи ихтисораҳо ва ё аломатҳои шартӣ, муқаддима, се боб, ҳашт зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт (маъхазҳо) ва феҳристи интишороти илмӣ докталаби дараҷаи илмӣ иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 190 саҳифаро дар бар мегирад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ (ФИШУРДА)

Дар муқаддима мубрамияти мавзуи таҳқиқот асоснок карда шуда, сатҳи омӯзиш, мақсад, вазифаи таҳқиқот, асосҳои методологии таҳқиқот, навгонии илмӣ таҳқиқот ва нуктаҳои илмӣ ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳаммияти назариявӣ амалии таҳқиқот, тасвиби натиҷаҳои таҳқиқот, соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия баён карда шудааст.

Боби якуми диссертатсия «Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод» ном гирифта, дар он масъалаҳои низоми ҳуқуқи зардуштӣ ва арзишҳои башарии он, ташаккул ва инкишофи ҳуқуқвайронкунӣ

ва ҷавобгарию ҳуқуқӣ дар низомии ҳуқуқии зардуштӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқот қарор гирифтаанд.

Зербоби якуми боби якум «**Низомии ҳуқуқии зардуштӣ ва арзишҳои башарию он**» ном гирифта, муаллиф зимни таҳқиқот ишора мекунад, ки халқи тоҷик мисли дигар миллатҳои минтақа дорои таърихи қадим ва тамаддуни пурғановат буда, бо неруи созандагӣ ва эҷодкории худ дар байни ҷомеаҳои бостонӣ ҷойгоҳи хос ва эътибори баландро соҳиб буд. Бояд қайд кард, ки таълимоти ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, башардӯстона ва инсонмехвари мардуми тоҷик, инчунин анъанаҳои хулку одоб, сиёсати давлатдорӣ ва фарҳанги идоракунии дар тули таърих аз ҷониби муаррихон, сиёсатмадорон ва ҳуқуқшиносон мавриди эҳтиром ва арҷгузорӣ қарор гирифтаанд.

Тибқи назари муаллиф, ба онҳое, ки маҷбуран гуноҳ содир менамуданд, имтиёз дода мешуд, ҳатто байни ашхоси 7-8-сола ва ашхосе, ки аз 8 то 16-сола буданд, фарқ мегузоштан. Ҷинси гунаҳгор низ ба эътибор гирифта мешуд ва ҷазои занон бо мардон тафовут дошт. Ба содиркунандагони гуноҳ 2 навъ ҷазо муқаррар шуда буд: сазои дунявӣ ва сазои ухравӣ. Гунаҳгор барои он ки руҳи худро аз ҷазои ухравӣ озод созад, бояд тавба намояд. Ҳуқуқвайронкунии ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ дар замонҳои пеш низ мавҷуд буд, ки гунаҳгорон барои кирдори ҷиноятӣ ба муқобили олами ҳайвонот содиркардашон ба ҷавобгарию ҳуқуқӣ кашида мешуданд. Масалан дар низомии ҳуқуқии зардуштӣ баъзе ҳайвонот, ба монанди сағу асп ва дигар ҳайвоноти хонагӣ дар хизмати мардум буданд. Аз ин рӯ, қасоне, ки ба озори ҳайвонот даст мезаданд, ҷазо дода мешуданд. Дар ин замина Авесто ва низомии ҳуқуқии зардуштӣ меъёрҳои сершумори ҷиғзи табиатро ба ҳам мепайвандад.

Ба ақидаи диссертант, воқеан, Авесто ёдгории қадимии хеле нодири гузаштагони халқи мо маҳсуб мешавад, ки дар давраҳои муайяни таърихӣ танзими муносибатҳои муҳимми ҷамъиятиро ба уҳда доштааст. Авестои ҷовидон масъалаҳои муҳимми сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоиро танзим намуда, дар ташаккули ҳуқуқи инсон ва низомии ҳуқуқии романӣ-олмонӣ заминаи қавию устуворро гузоштааст.

Аз таҳқиқот бармеояд, ки дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ, махсусан дар сарчашмаи асосии он – Авесто меъёрҳои ҳуқуқие чой доранд, ки онҳоро шартан бо дарназардошти пешрафтҳои замонавии илми ҳуқуқшиносӣ, метавон ба гурӯҳҳо ва соҳаҳои зерин ҷудо намуд:

1. Меъёрҳои, ки дорои хусусияти давлативу ҳуқуқӣ мебошанд;

2. Меъёрҳои, ки танзими равобити ҳуқуқи маданияро таъмин мекунанд;

3. Меъёрҳои, ки ба соҳаи ҳуқуқи оилавӣ дахл доранд;

4. Меъёрҳои марбут ба ҳуқуқи ҷиноятӣ ва татбиқи ҷазоҳо;

5. Меъёрҳои ҳуқуқие, ки ба тозагии об ва истифодаи он бахшида шудаанд;

6. Меъёрҳои, ки ба ҳимояи муҳити зист равона шудаанд;

7. Меъёрҳои, ки муносибати инсонро бо ҷаҳони ҳайвонот ба танзим медароранд.

Муаллифи рисола қайд месозад, ки сарчашмаи асосии низоми ҳуқуқии зардуштӣ Авесто мебошад. Китоби мазкур аз аввалин сарчашмаҳои ҳуқуқие махсуб меёбад, ки дар он бевосита ба масъалаҳои гуногуни ба ҳаёти инсон, гиромидошти шахс, муносибати инсон ба муҳити зист, ҳайвонот ва ғайра таваҷҷуҳ шудааст. Имрӯз муносибати шабеҳи низомҳои ҳуқуқии баъзе кишварҳои англо-саксонӣ, романо-олмонӣ ва мусулмонӣ ба масъалаҳои, аз қабилҳои исқоти ҳамл, ҳифзи ҳайвоноти хонагӣ, розигии никоҳшавандагон, ҳариди гуноҳ, ҷуброни зарар ва амсоли инҳо далели бебаҳси он аст, ки дар ин гуна кишварҳо таъсири низоми ҳуқуқии зардуштӣ расидааст.

Дар фарҳанг ва тамаддуни зардуштӣ мақоми зан дорои аҳаммияти махсус ва эҳтироми баланд буд. Занон дар баробари мардон ҳам дар заминаи ҳуқуқҳои моддӣ ва ҳам маънавӣ баробар ҳисобида мешуданд. Онҳо дар қорҳои рӯзмарраи хонагӣ дар қанори шавҳаронашон ғайбона иштирок менамуданд. Бозғӯшҳои таърихӣ гувоҳи медиҳанд, ки қанони зардуштӣ соҳиби амвол ва дороиҳои шахсӣ низ будаанд.

Дар даврони шоҳаншоҳии Ҳахоманишиён қанон дар қорҳои сохтмони шоҳона мисли мардон иштирок доштанд ва барои меҳнати худ музди баробар ба мардон мегирифтанд. Ғайбати

асосии онҳо дар он давра бештар ба анҷоми марҳилаҳои охирини сайқалдиҳии нақшу нигорҳои сангин ва корҳои дӯзандагӣ рабт дошт. Қайд кардан зарур аст, ки закон ҳангоми ҳомиладорӣ ва ё баъди таваллуд аз кор озод мешуданд, вале ба онҳо кумакҳои иҷтимоӣ ва маводи зарурии рӯзгор дода мешуд.

Дар ҳуқуқи ҷиноятии зардуштӣ падидаи шарикӣ дар ҷиноят ва тақрори ҷиноят мавқеи хоссеро касб намуда буд. Шарикӣ дар ҷиноят ва тақрори ҷиноят яке аз масъалаҳои муҳимми ҳуқуқи ҷиноятии муосир маҳсуб мешавад, ки ҳазорсолаҳо пеш аҷдодону ниёгони мо аввалин шуда, меъёрҳои мазкури ҳуқуқи ҷиноятӣ, намудҳои гуногуни ҷиноят, аз ҷумла ҷиноятҳои молумулкӣ, ба муқобили шахс, инчунин расмиёти мурофиавӣ ва падидаи далелҳоро маълум карда буданд.

Зербоби дуюми боби якум «**Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ**» унвон шуда, муаллиф зимни таҳқиқот ишора мекунад, ки аз омӯзиши сарчашмаҳои ҳуқуқии зардуштӣ, хусусан, китоби Авесто маълум мегардад, ки кирдорҳои пастзанандаи шаъну шарафи инсонӣ, аз қабилӣ таҳқир ва тухмат саҳт маҳкум гардидаанд. Инчунин, дар ин сарчашмаҳо маҳкумнамоии фиреб ва дурӯғ, ки оқибатҳои манфии ҷамъиятию шахсӣ доранд, дида мешавад.

Ҳарчанд дар қонунгузориҳои кишвар кирдорҳои тухмат, таҳқир ва фиреб мавриди танзим қарор гирифта бошанд ҳам, вале дурӯғ ҳамчун кирдори ҳуқуқвайронкунӣ ҳисобида нашудааст. Дар ҳоле ки зарару зиёни дурӯғ ба ҷомеа аз зарару зиёни тухмат, таҳқир ва фиреб кам нест. Чунончи, қонунгузориҳои ҷиноятӣ барои ҷифзи манфиатҳои давлатӣ нишондоди бардурӯғро ҷиноят эътироф кардааст, вале дурӯғеро, ки ба ҷамъияту шахсият зарар мерасонад, ҳуқуқвайронкунӣ намеҳисобад. Бояд иқрор шуд, ки дурӯғ метавонад дорои оқибатҳои манфии ҷамъиятиву шахсӣ бошад. Аз ин рӯ, пешниҳод мегардад, ки бо эътирофи ин падидаи манфур – дурӯғ, ҳамчун кирдори ҳуқуқвайронкунӣ, барои он ҷавобгарии маданӣ муқаррар карда шавад.

Муаллифи таҳқиқот ибраз медорад, ки китоби муқаддаси Авесто ва дигар сарчашмаҳои таърихӣ, мавҷудияти рамзҳои адолат бо номҳои Рашан ва Рашн, ки дар даст тарозуи тиллоӣ дошта, корҳои нек ва бади одамонро бар он бармекашид;

мавҷудияти пули ахлоқӣ ва мазҳабӣ бо номи «Чинвот», ки аз он руҳи гунаҳкорон мегузарад; мавҷудияти рӯзи махсусе бо номи «рӯзи адолат» (додхоҳӣ; мазолим), ки дар он подшоҳон ва ҳокимон ҳар касеро, ки худро мазлум ва ё ҳуқуқашонро поймол меҳисобанд, қабул мекарданд; қабули аввалин санади ҳуқуқи башар дар таърихи ҷаҳон – Эълومияи Куруши Кабир аз он гувоҳӣ медиҳад, ки арзишҳои ҳуқуқӣ ва дастовардҳои низомии ҳуқуқии дини зардуштӣ моли тоҷикон мебошад.

Дар фарғарди ҷаҳорум шаш намуди шартнома бо дар назар гирифтани гарави онҳо (IV, 2-4) ва се шартнома бо дар назар гирифтани мавзуи шартномаҳо (IV, 44-45) мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Ҳангоми ба имзо расонидани шартнома ва ҳам аснои санҷиш (ордалия) дар ҳолати вучуд доштани гумону риоя нашудани шартнома бо номи Митро адои қасам (адҷа) сурат мегирад (IV, 54-55). Адои қасам (адҷа) ва «санҷиш бо оби ҷӯшон» бояд дар ҳузури мардуми зиёд баргузор мешуд, то ҳеҷ кас натавонад мункири гирифтани амвол ё фиреби ҳамсоияи худ шавад (IV, 46).

Зардуштиён чунин анъана доштанд, ки дар вақти ба иҷро даровардани принципи адолат дар ҳолатҳои вучуд надоштани шохид ва имкони исбот намудани гуноҳи шахси айбдоршаванда ба Худо рӯ меоварданд, ки ин худопарастии ориёӣҳоро дар умқи таърих нишон медиҳад. Аз ин хотир, бо мақсади муайян намудани шахси бегуноҳ ва роҳ надодан ба ҳуқуқвайронкунӣ гуноҳи шахси айбдорро бо истифода аз унсурҳои табиат ба исбот мерасониданд. Чунин муқаррароти адолати худӣ аз сӯи зардуштиён ба роҳ монда нашуда, балки он аз пешгузаштагон ба онҳо ба мерос расида буд. Дар хусуси он ки аснои баҳсҳои ҳуқуқӣ дар миёни мардумони мухталифи сокини қаламравҳои гуногуни Тоҷикистон (мисли аксари мардумони дигар) қасам хӯрдан ба номи худоёне, ки бештар мавриди парастии буданд, маъмул буд, ба таври ғайримустақим ҳуҷҷатҳои Элефантин («папирусҳо»-и Элефантин)-и мутааллиқ ба соли 464 қабл аз мелод гувоҳӣ медиҳанд.

Ба ақидаи муҳаққиқ, бо ҳам мутобиқат доштани таҷрибаи истифодаи ордалия дар миёни мардумони мухталифи ҳиндуаврупой, эҳтимоли вучуд доштани чунин таҷрибаи

мушобеҳ дар байни мардумони Осиёи Миёнаро таъйид мекунад. Пеш аз ҳама, дастуроте, ки дар Вандидод дар бораи чигунагии наҳваи баргузорию ордалия ба ҳангоми қасамхӯрӣ зикр шудааст, диққатро ба худ ҷалб менамояд: агар меҳонданд ёро мавриди санҷиш қарор диҳанд (яъне шахси гунаҳкорро), бигузор ба ё барои нӯшидан оби ҷӯшони дорои гӯгирд ва тилло диҳанд ва ё баъди ин қасам хӯрдани худро ба номи Рашан ва Митро такрор мекунад. Агар дар натиҷаи гузаронидани санҷиш, яъне ордалия нисбат ба шахси гумонбар маълум шавад, ки ё қасдан дар баробари оби дорои кислота ва тилло, ки ҳамаи асли матлаб ва ҳақиқатро медонад, яъне дар баробари Рашан ва Митро шаҳодати дурӯғ медиҳад, дар ин сураат ҷазои саҳт ёро интизор хоҳад буд: ҳафтсад зарба бо тозиёнаи асп ва ҳафтсад зарба бо қамчин.

Пажӯҳишгар изҳор доштааст, ки ба кор бурда шудани ордалия ҳамчун яке аз василаҳои муайян намудани дурустии нишондод, шаҳодат, ҳақиқат ва адолат дар раванди муҳокимаи судӣ бо ҳидояти Рашан – фариштаи адлу ростӣ аз таркибу ба ҳам пайвастагии муҳокимаи судии дорои унсурҳои илоҳии мардуми тоҷик дар даврони тамаддуни зардуштӣ хабар медиҳад.

Боби дуёми диссертатсия «**Таснифоти ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод**» унвон шуда, дар он масъалаҳои Вандидод ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-ҳуқуқӣ, мафҳум ва таснифоти ҳуқуқвайронкунӣ мувофиқи Вандидод, мафҳум ва намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод мавриди омӯзиш ва таҳқиқот қарор гирифтаанд.

Зербоби якуми боби дуём «**Вандидод ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-ҳуқуқӣ**» номгузорӣ шудааст. Муаллиф зимни таҳқиқот ишора мекунад, ки нӯздаҳумин наски Авесто Вандидод маҳсуб мешавад, ки дар худ падидаи ҷазо, ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҳуқуқвайронкунӣ ва ғайраро фаро мегирад ва барои мо тоҷикон, омӯзиш ва таҳқиқ намудани паҳлуҳои он қарзи вичдон аст. Авесто яке аз қадимтарин сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқии мардуми Шарқ, махсусан форсҳо ба шумор меравад, ки он аз ҷониби Зардушт таълиф гардидааст.

Тибқи назари муҳаққиқ, дар байни меъёрҳои ҳуқуқии Вандидод меъёрҳои ҳуқуқӣ экологӣ ва ҳифзи олами ҳайвонот

мавқеи махсусро ишғол намудааст. Стандартҳои экологӣ дар тамоми бахшҳои Авесто вомахӯранд, вале механизмҳои ҳифзи муҳити зист бештар дар Вандидод оварда шудаанд.

Тавре муаллифи рисола менигорад, Вандидод қисмате аз Авесто буда, ҳамчун қонунномаи асосӣ дар оини зардуштӣ маҳсуб мешавад. Вандидод ҳамчун қонунномаи зидди қувваҳои бадӣ фарогири меъёрҳоест, ки онҳо на танҳо хусусияти ҳуқуқӣ, балки динӣ ва ахлоқӣ доранд. Пажӯҳишҳо нишон медиҳанд, ки меъёрҳои Вандидод дар он рӯзгор бо маҷбурсозии давлатӣ ва ҷамъиятӣ таъмин мешуданд. Аз ин лиҳоз, вижагии ташкили ҳаёти иҷтимоӣ, динӣ ва сиёсии тамаддуни таърихӣ тоҷикон ва сатҳи шуури ҳуқуқии ниёғони мо дар аҳди бостон дар ин маъҳаз инъикоси худро ёфтааст.

Дар Вандидод муқаррароти зиёде ҷой дорад, ки аслан ҷанбаи ахлоқӣ ва динӣ дошта, аз нигоҳи ҳуқуқшиносии муосир шояд ҷандон пазируфта нашаванд. Новобаста ба ин, дар ҷомеаи бостон меъёрҳои зикргардида ҳамчун шакли ибтидоии рӯзгор ва тарзи зиндагии мардум ва меъёрҳои барои ҷомеаи ибтидоӣ мувофиқ шуморида мешуд. Яъне, новобаста ба вижагиҳои бостонии худ, меъёрҳои Вандидод вазифаи танзими муносибатҳои ҷамъиятиро дар он замон ба ҳуҷи иҷро мекарданд ва пайравони оини зардуштӣ ба онҳо така карда, онҳоро бечуну чаро риоя менамуданд. Маҳз дар ҳамин омил ҳикмати низомии ҳуқуқии қадимаи тоҷикон нухуфтааст.

Аз таҳқиқот бармеояд, ки ҷазо дар шакли маҳдудсозии озода дар низомии ҷазоҳои ҷиноятӣ дорои ҷойгоҳи махсус буда, дар муқоиса бо дигар намудҳои ҷазо, ки озодии шахсро пурра маҳрум месозанд, ҳислати башардӯстонатар дорад. Зеро, ҳарчанд дар ин намуди ҷазо ҳуқуқ ва озодиҳои шахси маҳкумшуда то андозае маҳдуд мегарданд, аммо ӯ аз муҳити иҷтимоӣ қомилан ҷудо намешавад ва ҳуди ҷомеа нақши муҳимми ислоҳкунанда мебозад. Ин шакли ҷазо бо самтгирии сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ давлат ҳамоҳанг буда, ҷавобгӯи талаботи муосири ҳимояи ҳуқуқи инсон мебошад. Имрӯз, аксарияти кишварҳои дунё меқӯшанд, ки низомии ҷазодиҳӣ худро ба сӯи гуманизатсия рағона созанд ва ҳадафи асосии он на танҳо муҷозот, балки бозсозии иҷтимоии маҳкумшуда бошад. Ин принцип, ки дар маркази ҷазо ислоҳу

тарбия қарор дорад, ҳанӯз дар таълимоти Вандидод ҳамчун механизми танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ таҷассум ёфта буд.

Муаллифи таҳқиқот иброз медорад, ки Вандидод ба шакли хаттӣ омада расидааст, чунки дар аҳди Сосониён аз ҷониби мӯбадони дини Зардуштӣ китобат гардидааст, ки ба замони ҳукмронии Хусрави I рост меояд. Ҳамин тариқ, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар қатори коҳинони маъбадҳо барои шоҳзодаҳо ва хизматчиёни дарбор низ аз ёд донишони матни Вандидод лозим ва ҳатмӣ ба ҳисоб мерафт.

Зербоби дуҷуми боби дуҷум **«Мафҳум ва таснифоти ҳуқуқвайронкунӣ мувофиқи Вандидод»** ном гирифта, муаллиф зимни таҳқиқот ишора мекунад, ки рафтори инсон аз замонҳои қадим ба воситаи меъёрҳои иҷтимоӣ ба танзим андохта мешуд. Одамон кӯшиш мекарданд, ки меъёрҳои аз ҷониби ҷомеа ва табиат эҷодшударо риоя намоянд. Охишта-охишта ризоияти одамони ҷомеа вайрон гардида, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ба вучуд омад, ки аз тарафи одамони алоҳида баъзеи он меъёрҳо вайрон мегардиданд ва нисбати фард ё гурӯҳи одамон зарар расонида мешуд. Аз одамон талаб карда мешуд, ки рафтори дар қоидаву қонунҳо муқарраршударо риоя намоянд. Рафтори одамон моҳияти тартиботи ҳуқуқиро ошкор месозад. Давлат, ҷомеа ва аъзои он ба рафтори одамоне, ки талаботи меъёрҳои ҳуқуқиро риоя менамоянд, ҳавасманд буда, ғамхорӣ зоҳир менамояд. Ҷомеа тавассути ҳуқуқ ба танзим дароварда шуда, фаъолияти ҳаётан муътадили он ба роҳ монда мешавад. Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои инсон ва шаҳрвандон низ дар қонунҳои позитивии давлат мунъакис мегарданд ва рафтори инсон бояд дар чорчӯби ҳуқуқ ба амал бароварда шавад. Рафторе, ки ба талаботи ҳуқуқ мувофиқат намекунад, ҳуқуқвайронкунӣ маҳсуб шуда, ҷавобгарии ҳуқуқиро дар пай дорад.

Таҳқиқоти муаллиф нишон медиҳад, ки ҳуқуқвайронкунӣ кирдори гунаҳкорона ва зиддиҳуқуқии шахсе мебошад, ки ба ҷамъият, давлат ё шахсони алоҳида зарар мерасонад. Ҳуқуқвайронкунӣ дар натиҷаи содир кардан ё накардани кирдор, ки ба меъёрҳои ҳуқуқӣ муҳолиф мебошад, ба миён меояд. Агар шаҳрванд ба таври низомнок қоидаҳои тартиботи дохилоро вайрон намояд, ба кор наояд, сирқат намояд, қоидаҳои ҳаракат

дар роҳро вайрон кунад, ба чароғаки роҳнамо итоат накунад ва дигар кирдорҳои ба ҳамин монандро содир намояд, онро ифода менамояд, ки ба ҳуқуқвайронкунӣ роҳ додааст ва кирдори он муҷиби ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад. Иҷро накардани уҳдадориҳои ҳуқуқӣ маънои вайрон кардани талаботи меъёрҳои ҳуқуқиро дошта, ҷавобгарии ҳуқуқиро тибқи санадҳои дахлдори ҳуқуқӣ ба миён меорад.

Муаллифи рисола қайд месозад, ки ба намудҳо ва таснифоти ҳуқуқвайронкунӣ омилҳои зиёд – вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, минтақаҳо, навъҳои урфу одат ва анъанаҳои халқҳо, мансубияти динӣ ва ғайра таъсир расониданд. Албатта, кирдорҳое, ки бар зидди ин арзишҳо нигаронида шудаанд, ҷиноят ҳисобида мешуданд ва ҷазо барои онҳо гуногун буд. Муаллифон барои чунин таснифҳо меъёрҳои гуногунро истифода мебаранд.

Бо таъя ба таҳқиқоти анҷомдодашуда ва маводи мавҷуд, мо таснифи зеринро дар доираи низоми ҳуқуқии зардуштӣ пешниҳод менамоем:

- ҷиноятҳо алайҳи дини зардуштӣ;
- ҷиноятҳо бар зидди ҳокимияти давлатӣ ва манфиатҳои синфи ҳукмрон;
- ҷиноятҳо алайҳи шахсият, аз ҷумла бар зидди ҳаёт, саломатӣ, озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ, инчунин шаъну эътибори инсон;
- ҷиноятҳо алайҳи муҳити зист ва ҳайвоноти хонагӣ ва ваҳшӣ;
- ҷиноятҳои марбут ба моликият ва амволи шахсӣ.

Мафҳумҳои ҷиноят ва ҷазо, инчунин принципҳои возеҳи гурӯҳбандии ҷиноятҳо ва ташкили низоми ҷазодиҳӣ, ба он маъно, ки имрӯз дар ҳуқуқи муосир мавҷуданд, дар замони қадим ба таври мураттаб коркард нашуда буданд. Бо вучуди ин, ҷомеа дар баробари амалҳои, ки бар зидди арзишҳои иҷтимоӣ пазируфташуда ва меъёрҳои ахлоқӣ, динӣ ва суннатӣ равона мешуданд, вокуниш нишон медод. Зикр кардан зарур аст, ки ин гуна муносибатҳо ва вокунишҳои иҷтимоӣ дар манбаъҳои гуногуни таърихӣ таҷассум ёфтаанд. Ҷомеа барои посух додан ба чунин кирдорҳои номатлуб, шаклҳои муайяни муҷозоти ахлоқӣ

ва динӣ ба вучуд оварда, онҳоро ҳамчун воситаҳои танзими рафтори шахсони ҳуқуқвайронкунанда истифода мебурд.

Аз муҳтавои ҷазоҳои татбиқшуда дар давраи зардуштӣ бармеояд, ки онҳо аз ибтидо ҳамчун воқуниши ҷомеа ба кирдорҳои номатлуби иҷтимоӣ амал мекарданд ва танҳо бо рушди сохторҳои давлатии он давра ба шакли расмӣ муқаррарот даромадаанд. Дар умум, низоми ҷиноят ва ҷазо дар давлатҳои бостонӣ зич бо урфу одат, анъанаҳо ва таълимоти динӣ пайвандӣ доштанд. Ҷиноят ва ҷазо ҳамчун падидаҳои иҷтимоӣ дар марҳилаҳои муайяни инкишофи ҷомеа дорои хусусиятҳои махсуси замони худ буданд.

Ба таври хос, ҷиноятҳое, ки бар зидди унсурҳои табиат ва бархе аз ҳайвоноти муқаддас равона мешуданд, дорои аҳаммияти махсус буданд. Дар ин замина, Вандидод ва низоми ҳуқуқии зардуштӣ маҷмуи васеи меъёрҳоро ба ҳимояи муҳити зист ва табиат бахшида, ҷойгоҳи муҳимми онҳоро дар тафаккури ҳуқуқии он давра нишон медиҳад. Инчунин, нисбат ба шахсоне, ки дар ҷиноят шарик буданд ва ё ҷиноятро такроран содир мекарданд, ҷазоҳои муайян муқаррар карда шуда буд. Дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ барои куштани сағ ҷазои қатл муқаррар шуда буд. Ҳатто барои ғизои носолим додан ба сағ (масалан, устухон ё ғизои гарм) муҷозот пешбинӣ шуда буд.

Зербоби сеюми боби дуюм «**Мафҳум ва намуҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод**» номгузорӣ гардида, муаллиф зимни таҳқиқот ишора мекунад, ки падидаи ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ ҳамзамон бо ташаккули давлатдорӣ ва низоми ҳуқуқӣ зухур кардааст. Дар он марҳилаҳое, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ ба таври мураттаб ташаккул меёфтанд, онҳо бо тасдиқи ниҳоди ҳокимият ва зерин назорати он мавриди амал қарор мегирифтанд. Урфу одатҳои дар ҷомеа роиҷ, ки дар даврони сохтори ибтидоии иҷтимоӣ танзимгари равобити ҷамъиятӣ ба шумор мерафтанд, ҳамчун поя ва замина барои ташаккули низоми расмӣ ҳуқуқӣ хизмат кардаанд.

Муҳим аст, ки ба раванд ва марҳилаи ташаккули ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ диққати хос дода шавад. Зеро дар марҳилаҳои ибтидоии ҷомеа урфу анъанаҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ ҳамзамон амал мекарданд, ки бисёре аз онҳо реша дар таълимоти динӣ

зардуштӣ доштанд. Ин меъёрҳо дар яке аз қисмҳои муҳими Авесто – Вандидод, ки ҳамчун маҷмуаи муқаррарот зидди девҳо шинохта мешавад, ба таври возеҳ инъикос ёфтаанд.

Муҳаққиқ изҳор менамояд, ки ба оила ҳамчун ячейкаи асосии ҷомеа дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ аҳамияти махсус дода мешуд, масалан, ба масъалаи амонатдорӣ ҳамдигарии зану шавҳар ва канораҷӯӣ аз ҳама гуна хиёнат дар сарчашмаҳои ҳуқуқии зардуштӣ таъкидҳо шудааст. Хусусан, дар ин низоми ҳуқуқӣ хиёнати зан нисбат ба шавҳар нобахшидани буд ва то ҷойе ин мантиқӣ ҳам ҳаст, зеро пояи асосии хонавода зан буда, ислоҳ ва гумроҳии мард бештар ба ӯ бастагӣ дорад. Воқеан, метавон аз меъёрҳо ва арзишҳои оилавӣ, ки дар сарчашмаҳои ҳуқуқии зардуштӣ барои ниғахдорӣ оила ворид шудаанд, дар қонунгузорӣ имрӯз низ истифода кард ва аз ҳар гуна пастзании арзишҳои оилавӣ ва оиладорӣ пешгирӣ намуд.

Муаллифи таҳқиқот хулоса кардааст, ки дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ намунаҳои ҷавобгарии ҳуқуқии маданӣ, ҷиноятӣ, оилавӣ, молиявӣ ва экологӣ амал менамуд. Ҳуқуқи маданияти зардуштӣ меъёрҳои дар бар мегирифт, ки муносибатҳои ҳуқуқии маданияти хусусияти молумулкидошта ва ғайримолумулкидоштаи шахсии дар байни зардуштиён ва намоёндагони динҳои дигар бавҷудомадаро танзим мекард. Тибқи Вандидод, барои бевичдонона иҷро намудани шартнома нисбати гунаҳгор ҷавобгарии ҳуқуқии маданӣ пешбинӣ гардида буд.

Ҳуқуқи оилавии зардуштӣ ниҳоди оиларо аз пайдоиш то ташаккули рукнҳои оилавӣ дар меъёрҳои динию одатӣ ва ҳуқуқӣ муқаррар кардааст. Таълимоти зардуштия дар тури мавҷудияти худ нисбат ба оила, зан, модар, кӯдак, фарзандхонӣ, никоҳ, шартҳои никоҳ, талоқ ва дигар паҳлуҳои падидаи оила меъёрҳои дахлдори ҳуқуқиро пешбинӣ намуда, барои риоя нашудани он ҷавобгарии ҳуқуқии оилавию пешбинӣ намудааст.

Боби сеюми диссертатсия – **«Ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод ва таносуби онҳо бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон»**. Дар боби мазкур масъалаҳои ҳуқуқвайронкунӣ мувофиқи Вандидод ва таносуби он бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷавобгарии ҳуқуқӣ

мувофиқи Вандидод ва таносуби он бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вандидод ҳамчун заминаи таърихӣ-ҳуқуқии қонунгузории миллӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқот қарор гирифтаанд.

Зербоби якуми боби сеюм – «**Ҳуқуқвайронкунӣ мувофиқи Вандидод ва таносуби он бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон**». Муаллиф зимни таҳқиқот ишора мекунад, ки ҳарчанд аз таърихи бамайдонаӣ ва ташаккули низоми ҳуқуқии зардуштӣ асрҳо гузашта бошад ҳам, таълимот ва арзишҳои онро метавон дар меъёрҳои умумипазируфташудаи бархе аз кишварҳо, аз қабилӣ Ҳиндустон, Эрон ва Тоҷикистон пайдо намуд. Розӣ чунин мондагории таълимоти зардуштӣ, пеш аз ҳама, ба принципҳои адолати инсондӯстӣ асос ёфтани ин низоми ҳуқуқӣ мебошад. Яке аз вижагиҳои низоми ҳуқуқии зардуштӣ дар он зоҳир мегардад, ки адолат, навозиш ва меҳрубонӣ на танҳо дар муносибат ба одамон ва ҷомеа, балки дар муносибат бо ҳайвонот ва наботот, яъне табиат низ риоя карда мешуд.

Мутобиқи ақидаи муҳаққиқ, арзиши ҷовидонагии ин ёдгории бостонии миллӣ, пеш аз ҳама, ба принципҳои умумиинсонӣ таъяс намудани он аст, принципҳое, ки сарфи назар аз пешрафти инсоният, ҳамеша рӯзмарраву мубрам боқӣ мемонанд. Ҳамин аст, ки бо гузашти асрҳо арзиши таълимоти ин ёдгорӣ бештар эҳсос мегардад.

Мутобиқан, дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ ҷиноятҳоро ба се гурӯҳ тақсим карда буданд: 1) ҷиноятҳои мазҳабӣ; 2) саркашӣ нисбат ба шох, туғёну шӯриш ва фирор аз ҷанг ва ғайра; 3) ҷиноят нисбат ба ашхос. Ҳамчунин, ҷиноят аз фард ба хонаводааш низ сироят мекард. Бинобар ин, аъзои хонавода ва бахусус ҳешовандони наздик ҳам ба таъқиб кашида мешуданд.

Аз омӯзиши меъёрҳои ҳуқуқии Вандидод бармеояд, ки низоми ҳуқуқии зардуштӣ дар ростои ҳуқуқвайронкуниҳо аз падида ва воқиғаҳои гуногуни ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва ҷазо кор мегирифтааст. Аз ҷумла, таснифи дақиқи ҳуқуқвайронкуниҳо ва муқаррароти ҷазо аз пешрафти назарраси низоми ҳуқуқии зардуштӣ дарак медиҳад. Чунончи, дар ин низоми ҳуқуқӣ меъёру муқаррароте во меҳӯранд, ки ба падидаҳои ҳуқуқии замони муосир, аз ҷумла редсидиви ҷиноят, афв, суиқасд ба ҷиноят, шартан татбиқ накардани ҷазо ва ғайра монандӣ доранд. Чунин

ба назар мерасад, ки ҳуқуқи муосир падидаҳои зикршударо аз зардуштия ба ёдгор гирифтааст.

Пажӯҳишгар иброз намудааст, ки дар қонунгузории имрӯз зимни тавзеҳи ҳуқуқвайронкунӣ ё ҷиноят, аслан, кирдор дар намуди ҳаракат ё беҳаракатӣ, яъне амал ва беамалӣ ба қор бурда мешавад, ки дар Вандидод низ чунин аст. Аммо ҳуқуқвайронкуниҳое, ки дар Вандидод пешбинӣ шудаанд, баъзе вижагиҳои худро доранд. Мутобиқи таълимоти зардуштӣ, бояд ҳама гуна кирдоре, ки ҷиноят ба бор меорад, пеш аз содир шуданаш решакан карда шавад. Чунончи, дар Вандидод аҳаммияти хосса на ба ҷазо додани шахси ҷиноятсодиркарда, балки аз бунёд решакан намудан ва пешгирии ҷиноят дода мешуд. Ҳамин тавр, тибқи таълимоти зардуштӣ, чунин тасаввур мешуд, ки ҷинояте, ки ҳанӯз шуруъ наёфтаву боиси расонидани зарар нагардидааст, бояд аз бунёд решакан карда шавад.

Зербоби дуҷуми боби сеюм «**Ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод ва таносуби он бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон**» ном гирифтааст. Муаллиф зимни таҳқиқот ишора мекунад, ки раванди ташаккул ва инкишофи ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон бисёрсола ва мураккаб буда, решаҳои он ба марҳилаҳои бостонӣ бармегардад.

Дар як қатор сарчашмаҳои ҳуқуқии қадим ва асрҳои миёна, ба монанди Авесто, «Мотикони ҳазор додистон», Қуръон, суннат ва дигар матнҳои ҳуқуқӣ, масъалаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавриди зикр қарор гирифтааст. Таърихи пайдоиш ва амалишавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ҳудуди Тоҷикистон аз замонҳои қадим сарчашма мегирад. Авесто ҳамчун яке аз асарҳои бунёдии таълимоти зардуштӣ эътироф гардида, дар ибтидо ба таври шифоҳӣ миёни пайравон интиқол меёфт ва дертар дар даврони Сосониён (асрҳои III-VII мелодӣ) ба шакли хаттӣ дароварда шуд ва расмӣ пайдо кард. Авесто дорои 21 қисм буда, ҳудуди 350 000 калимаро дар бар мегирифт, ки то замони муосир танҳо тақрибан 83 000 калимаи он боқӣ мондааст. Авесто ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-ҳуқуқӣ дар қатори фармоишоти сирф маросимӣ мазҳабӣ, унсурҳои илмӣ, тиббӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ тасаввурот оид ба ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқиро дар бар мегирад.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки Авесто ва қисми асосии

ҳуқуқи он – Вандидод дар муддати тулонӣ барои халқҳои Осиёи Миёна, Эрон, Афғонистон ва як қисми Қафқоз на танҳо ёдгории ҳуқуқӣ, балки сарчашмаи фаёли ҳуқуқие буд, ки қонунгузoron, хирадмандон ва руҳониён ба онҳо асос гузоштаанд. Дар рафти омӯзиши низоми ҳуқуқи зардуштӣ ва Авесто меёру падидаҳои ҳуқуқи дорои хусусияти дигар муайян карда шуданд, ки то имрӯз дар соҳаҳои гуногуни ҳуқуқи муосир мавҷуданд. Омӯзиши ҳамаҷонибаи падидаҳои ҳуқуқӣ ва механизмҳои танзими ҳуқуқи ин низоми қадимаи ҳуқуқ боиси суҳанронӣ дар бораи ҳуқуқи давлатӣ, ҳуқуқи маданӣ, ҳуқуқи оилавӣ мегардад.

Муаллиф хулосабарорӣ кардааст, ки дар ҷомеаи зардуштӣ мафҳуми «харида гирифтани гуноҳ» ҷойгоҳи махсус дошт. Тибқи муқаррароти ҳуқуқи ҷиноятии Авесто, имкони иваз кардани ҷазои ҷисмонӣ бо пардохти ҷуброни моддӣ (ё молумулкӣ) қобили қабул доништа мешуд. Чунин амали ҳалли муҷозот тавассути ҷубронро метавон дар Вандидод низ мушоҳида кард, ки дар он баробар қарор додани миқдори зарбаҳои қамчин бо арзиши молиявии онҳо ишора шудааст. Ин тарзи баррасии ҷазо ва истифодаи меёрҳои ивазшаванда дар замони салтанати Сосониён низ идома ёфта, қимати зарбаҳо бо ҳисобу китоби пулии замона муайян карда мешуд.

Дар Вандидод намудҳои гуногуни ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва ҷазо дарҷ гардидаанд, аз ҷумла: ҳукми қатл, ҷазоҳои ҷисмонӣ, мусодираи молумулк, пардохти товон дар шакли додани молумулк (пурра ё қисман), маҳрумсозӣ аз ҳуқуқи будан дар ҷомеа ва дигар намудҳои ҷазо. Бо вучуди ин, дар амал бештар навъҳои ҷавобгарии ҳуқуқие мавриди истифода қарор мегирифтанд, ки характери молиявӣ доштанд, ба мисли ҷаримаҳо, мусодираи амвол ва пардохти товон ба унвони «харидани гуноҳ». Ин раванд на танҳо муҷозот буд, балки воситаи барқарорсозии адолат ва ҷуброни зарари расондашуда ба ҷомеа ё шахсони ҷабрида маҳсуб мешуд.

«Вандидод ҳамчун заминаи таърихӣ-ҳуқуқи қонунгузории миллий» – чунин унвон шудааст, зербоби сеюми боби сеюми рисола. Муаллиф зимни таҳқиқоти ин зеробоб ишора мекунад, ки ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ ду падидаи муҳимми ҳуқуқие мебошанд, ки дар ҳама давраи замон мубрамияти худро

нигоҳ доштаанд. Омӯзиши ҷанбаҳои таърихӣ, муайян кардани нақши институтҳои мазкур дар давраҳои таърихӣ, гузаронидани таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии сарчашмаҳои ҳуқуқии таърихӣ бо меъёрҳои қонунгузории замони муосир мубрамияти масъалаи таҳқиқшавандаро боз ҳам меафзоянд.

Муҳаққиқи рисола хулоса баровардааст, ки дар Авесто меъёрҳои ҳуқуқӣ оид ба муносибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, ҳуқуқӣ-маданӣ, ҳуқуқӣ-оилавӣ, ҳуқуқӣ-экологӣ ва амсоли инҳо ба назар мерасанд. Бинобар ин, мо тасмим гирифтем, ки меъёрҳои Авесторо бо меъёрҳои қонунгузории амалкунандаи кишвар дар самти муносибатҳои ҷиноятӣ, маданӣ ва оилавӣ мавриди таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ қарор диҳем.

Тавре муаллифи таҳқиқот ибраз медорад, дар бахши муносибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ бисёр меъёрҳоро вохӯрдан мумкин аст, ки ҳам дар қонунгузории ҷиноятӣ ва ҳам дар Авесто ба мушоҳида мерасанд. Низоми ҳуқуқии зардуштӣ ба масъалаи ҷиноят ҷинояткорӣ таваҷҷуҳи махсус додааст. Дар ин хусус, Вандидод бахши меъёрҳои хусусияти ҷиноятии ҳуқуқидоштаро муттаҳид намудааст.

Бо дарназардошти таҳлилҳои анҷомёфта метавон ба хулоса омад, ки манбаъҳои ҳуқуқии зардуштӣ, бахусус Авесто, масъалаҳои ҷиноят ва ҷазоро ба таври мушаххас дар бар гирифтаанд. Бисёре аз меъёрҳои ин низоми ҳуқуқӣ, новобаста ба қадимияти онҳо, бо принципҳо ва муҳтавои қонунгузории ҷиноятии муосир ҳамсозӣ ва ҳамоҳангӣ доранд. Метавон чунин хулоса кард, ки институтҳои зикршуда аз низоми ҳуқуқии зардуштӣ ба мусулмонӣ ва баъдан ба шуравӣ ва сониян ба низоми муосири ҳуқуқ гузариш намудаанд.

Таҳқиқоти анҷомпазируфта муайян сохт, ки низоми ҳуқуқии зардуштӣ дар пояи таълимоти зардуштия ташкил шуда, ба арзишҳои инсонӣ, махсусан оилавӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намудааст. Масъалаҳои марбут ба ташкили оила, муқаррароти никоҳ, шарту шароити бастани ақди никоҳ, мақоми аъзои оила, бекор намудани никоҳ ва фарзандхонӣ аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимми иҷтимоӣ мебошанд, ки дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ ба таври возеҳ танзим ёфтаанд.

Авесто ҳамчун яке аз сарчашмаҳои қадимтарини таърихӣ-ҳуқуқӣ, ба муносибатҳои оилавӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир намуда, паҳлуҳои мухталифи ҳаёти оилавиرو дар асоси ахлоқ, масъулият ва адолати иҷтимоӣ ба танзим даровардааст, ки бо қонунгузори амалкунанда мувофиқ мебошанд. Аз ҷумла шартҳои бастанӣ никоҳ, бекор кардани никоҳ, якканикоҳӣ ва амсоли инҳо.

Дар ҳуқуқи зардуштӣ ба масъалаи муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир шудааст. Дар Авесто бисёр меъёрҳои мушоҳида кардан мумкин аст, ки муносибатҳои маданӣ танзим намуда, ба қонунгузори мадания амалкунандаи кишвар мувофиқат менамоянд.

ХУЛОСА

Дар асоси омӯзиши паҳлуҳои назариявӣ ва амалии ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқи мувофиқи Вандидод чунин хулосаҳои илмӣ ба даст омаданд:

1. Низоми ҳуқуқи зардуштӣ аз Авесто маншаъ мегирад. Баъзе падидаҳои ҳуқуқие, ки дар низомҳои ҳуқуқи кишварҳои шомии оилаҳои ҳуқуқи романи-олмонӣ, англо-саксонӣ ва мусулмонӣ ба назар мерасанд, аз низоми ҳуқуқи зардуштӣ сарчашма мегиранд, ба монанди якканикоҳӣ, розигии тарафайн дар никоҳ, ҳифзи ҳайвоноти хонагӣ, ҷуброни зарар ё хариди гуноҳ ва ғ. Низоми ҳуқуқи Зардуштия нисбати зан аҳамияти волое қоиладар буд ва ҳуқуқҳои эшонро ҳифз менамуд. Эҳтироми зан то ҷое буд, ки як рӯзи махсус ҳамчун рӯзи занҳо шинохта мешуд. Дар ин рӯз мардҳо ба онҳо тухфа менамуданд. Инчунин зану мард аз ҳуқуқи баробарии моддию маънавӣ бархӯрдор буданд.

Дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ робитаҳои никоҳӣ бар пояи баробарии ҳуқуқи зану мард танзим мешуданд. Тибқи таълимоти ин дини қадим, на зан иҷозаи доштани якчанд ҳамсарро дар як вақт дошт ва на мард ҳақ дошт, ки дар чорҷӯбаи як никоҳ ба гирифтани ҳамсари дуюм иқдом намояд. Аз назари пайравони оини зардуштӣ, чунин амали якҷонибаи мард ҳилофи принципҳои баробарии ҳуқуқи ҷинсҳо арзёбӣ мегардид. Дар ҳолатҳои ки зан дар ҳаёт буд ва муҳолифати худро изҳор мекард, мард наметавонист бе ризоияти ӯ никоҳи дигарро анҷом диҳад. Чунин амал ҳамчун поймолсозии ҳуқуқ ва шарафи зан маънидод

мешуд. Зеро тибқи таълимоти зардуштӣ, зан ҳамчун мавҷуди пок ва арзишманд шинохта мешуд, ки офаридаи Ахуромаздо буда, дорои ҳуқуқи пурра ба озодӣ, соҳибхитиёрӣ ва масъулияти шахсӣ мебошад. Ӯ чун мард масъули рафтору кирдори худ дониста мешуд ва аз ҷиҳати арзиш ва мақом бо мард баробар ҳисобида мешуд [3-М]; [12-М].

2. Дар давраи ривочи таълимоти зардуштӣ, раванди муурофиавии суд аз омезиши зичи меъёрҳои ҳуқуқӣ бо таълимоти динӣ ва эътиқодоти мазҳабӣ иборат буд. Дар ин замина, принципҳои адолати судӣ на танҳо бар пояи қонунҳои дунявӣ, балки дар ҳамоҳангӣ бо арзишҳои динӣ ташаккул ёфта, низоми додгоҳиро бо унсурҳои ахлоқӣ ва маънавӣ ғанӣ мегардониданд, ки дар замони муосир низ дорои аҳаммияти актуалӣ ва мубрам мебошанд. Ба ин принципҳо тааллуқ мегиранд: 1) истиқлолу озодӣ; 2) принципи объективӣ будани судя дар ҳолатҳои зарур будани муқаррар гардидани ордалия. Ба кор бурда шудани ордалия ҳамчун яке аз василаҳои муайян намудани дурустии нишондод, шаҳодат, ҳақиқат ва адолат дар раванди муҳокимаи судӣ бо ҳидояти Рашан – фариштаи адлу ростӣ аз таркибу ба ҳам пайвастагии муҳокимаи судии дорои унсурҳои илоҳии мардуми тоҷик дар даврони тамаддуни зардуштӣ хабар медиҳад.

Маросими анҷом додани ордалия дар кишварҳои бостонии Осиёи Миёна ба расму суннатҳои халқу мардуми ҳиндуаврупоии дигар наздик буд. Ордалия барои ба исбот расонидани гуноҳ шакли ғайриратсионалӣ ва ғайри қобили қабул аст, вале агар сатҳи рушду инкишофи мардум аз нигоҳи ҳуқуқӣ ва рушди механизми раванди баисботрасонӣ ба назар гирифта шавад, метавон гуфт, ки он бо тарзи тафаккури муурофиавии ибтидоии мардуми он замон мутобиқат ва мувофиқат дошт. Бо гузашти замон, ордалия тайи садсолаҳо дар кишварҳои мухталифи Аврупо мавриди истифода қарор дошт («Ҳақиқати Солидӣ», «Ҳуқуқи Саксонӣ»). Агар чунин тафаккуру равишҳо амиқан мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор бигиранд, айён мегардад, ки онҳо бо низоми муосири ҳуқуқ муҳолифат надоранд. Худи воғузориҳои вазифаи муайян кардани гунаҳкор ва бегуноҳ будани шахс ба нерӯҳои дигар аз бисёр ҷиҳат ба хоҳиши афроди даврони бостон барои ба таври объективӣ ва бетарафона ҳал намудани

баҳсҳои додгоҳӣ алоқаманд аст. Инсоният имрӯз ҳам ба сӯи чунин ҳалли объективӣ ва бетарафонаи масъалаҳои додгоҳӣ дар давраи тафтишоти пешакӣ талош дорад. Мутаассифона, имрӯз дар шароити кунунӣ низ ҳангоми баррасии масъалаҳои мазкур мушкилоти мубрами зиёде вучуд доранд. Вале ин мавзӯ метавонад дар оянда дар меҳвари таҳқиқоти пажӯҳишҳои махсус қарор бигирад [5-М].

3. Нуздаҳумин наски Авесто Вандидод ба шумор меравад, ки дар худ падидаи ҷазо, ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҳуқуқвайронкунӣ ва ғайраро фаро гирифта, барои мо тоҷикон омӯзиш ва таҳқиқ намудани паҳлуҳои он ба манфиати кор аст. Вандидод ба шакли хаттӣ омада расидааст, чунки дар аҳди сулолаи Сосониён замони ҳукмронии Хусрави 1 аз ҷониби мӯбадони дини Зардуштӣ китобат гардида, ба таъкиди сарчашмаҳо дар қатори коҳинони маъбадҳо барои шохзодаҳо ва хизматчиёни дарбор низ аз ёд доништани матни Вандидод ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқӣ лозим ва ҳатмӣ ба ҳисоб мерафт [11-М].

4. Баррасии низоми ҳуқуқии марбут ба давраи зардуштӣ нишон медиҳад, ки табиати ҳуқуқвайронкунӣ дар заминаи рушди сохторҳои давлатӣ ва иҷтимоӣ, инчунин таҳаввули ақидаҳои равонӣ, динӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ пайваستا дар ҳоли тағйир ва инкишоф қарор дошт. Татбиқи ҷазо мутобиқи дараҷаи хавфнокии ҷиноят, хусусиятҳои шахсии субъекти ҳуқуқвайронкунанда ва арзишу мақоми объекти ҷимояшаванда амалӣ мегардид [2-М].

Дар асоси таҳлили сарчашмаҳои ҳуқуқии зардуштӣ, ҷиноятҳо ба гурӯҳҳои зерин тақсим карда мешаванд: а) ҷиноятҳо бар зидди дин ва муқаддасоти мазҳабӣ; б) ҷиноятҳо бар зидди сохтори давлатӣ ва манфиатҳои сиёсӣ; в) ҷиноятҳо алайҳи шахсият, ки фарогири ҷиноятҳо ба муқобили ҳаёт ва саломатӣ; ҷиноятҳо ба зидди озодӣ, дахлнопазирӣ ва шаъну шарафи шахс мебошанд; г) ҷиноятҳо бар зидди муҳити зист ва олами ҳайвонот; ғ) ҷиноятҳо бар зидди молу мулк ва ҳуқуқи моликият.

5. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун як падидаи ҳуқуқӣ дар ҳамбастагӣ бо ташаккули ҷомеаи инсонӣ ба вучуд омада, дар ибтидо бар асоси меёрҳои ахлоқӣ ва урфу одатҳои мардумӣ асос мегирифт. Ин маҷмуи қоидаҳо, ки танзимгари муносибатҳои

ичтимоӣ буданд, тадриҷан ба низоми мураттаби ҳуқуқӣ табдил ёфта, реша дар таълимоти ҳуқуқии дини зардуштӣ ва хосатан, дар матни Вандидод доштанд. Вандидод ҳамчун яке аз бахшҳои муҳимтарини Авесто, қоидаҳои мушаххаси ҳуқуқиро дар бораи ҷавобгарии шахсӣ ва танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ дар бар мегирад.

Ҷазоҳо намудҳои зерин доштанд: 1) ҳукми қатл; 2) ҷазои ҷисмонӣ; 3) ҷарима ва каффораи гуноҳ; 4) корҳои ислотӣ; 5) маҳдуд кардани озодӣ; 6) маҳрум сохтан аз озодӣ; 7) аз ҷамъият хориҷ кардан ва бадарға кардан; 8) мусодираи молу мулк; 9) маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли вазифаи муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян.

6. Ҳуқуқи ҷиноятии зардуштӣ ҳатто ба масъалаи ҳифзи ҳаёти кӯдаки таваллуднашуда низ эътибори ҷиддӣ зоҳир карда, ба шахсоне, ки кӯдаки дар батни модар бударо аз ҳаёт маҳрум мекарданд, ҷазо муқаррар намуда буд. Агар зани ҳомила барои исқоти ҳамл ба табиб муроҷиат мекард ва ин амалро ӯ ба анҷом мерасонид, он гоҳ ҳам табиб ва ҳам занро ҳукми қатл интизор буд. Барои исқоти ҳамл дар баробари модар боз нафароне, ки ба ӯ дар ин кор мусоидат ё ҳамроҳӣ намудаанд, масалан табиб ё ягон шахси дигар, онҳо низ ба марг маҳкум мегардиданд.

7. Ҳуқуқи маданияи зардуштӣ меъёрҳои дар бар мегирифт, ки муносибатҳои ҳуқуқии маданияи ҷанбаи молумулкидошта ва ғайримолумулкидоштаи шахсиро, ки байни зардуштиён ва намоёндагони динҳои дигар ба вуҷуд меомад, танзим менамуд. Тибқи Вандидод, барои бевиҷдонона иҷро намудани шартнома нисбати гунаҳгор ҷавобгарии ҳуқуқии маданӣ пешбинӣ гардида буд [3-М].

8. Ҳуқуқи оилавии зардуштӣ аз марҳилаи ташаккули ибтидоии ниҳоди оила оғоз гардида, дар тури рушду таҳаввули таълимоти динию ҳуқуқӣ, пояҳои устувори низоми ҳуқуқии оилавино ба вуҷуд овардааст. Ин низом муносибатҳои марбут ба сохтор ва мақоми оила, нақши падару модар, тарбияи кӯдакон, фарзандхонӣ, ташкили никоҳ ва шартҳои бастани он, инчунин, масъалаҳои бекорсозии никоҳ ва дигар ҷанбаҳои муҳими ҳаёти оилавино фаро

гирифта, бо муқаррароти мушаххаси динӣ, ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ танзим менамуд. Таълимоти зардуштӣ дар ҳар давра бо таъба арзишҳои инсонмехвар ва иҷтимоӣ, оиларо ҳамчун асоси муҳимми ҷомеа эътироф намуда, барои ҳифз ва тақвияти он маҷмуи меъёрҳо ва арзишҳои мушаххасро таҳия ва риоя намудааст, барои риоя нашудани он ҷавобгариҳои ҳуқуқии оилавиरो пешбинӣ кардааст [12-М].

9. Дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ барои гунаҳгорон ҷавобгариҳои молиявӣ таъин мегардид. Ҷазо на бо пулу сиккаҳо, балки тавассути додани ҳайвонот, ба монанди гӯсфанд, гов ва ғ. иҷро мешуд. Бо ба вуҷуд омадани давлат ва пайдоиши сикказанӣ аз сӯи шоҳони Ҳахоманишӣ ва Сосонӣ иҷрои ҷарима тавассути сикка ба роҳ монда шуд. «Қонунномаи Сосониён» – «Китоби ҳазор қарорҳои суд» яке аз сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқие мебошад, ки бевосита ҷавобгариҳои ҳуқуқии молиявиرو муқаррар намудааст [4-М].

10. Дар садсолаи ахир таваҷҷуҳ ба омӯзиши паҳлуҳои гуногуни таълимоти зардуштӣ, хусусан, ба таҳқиқи низоми ҳуқуқии он афзудааст, дар ҳоле ки аз нигоҳи таърихӣ низоми зикршуда ҳатто ба давраҳои пеш аз мелод тааллуқ дорад. Чунин таваҷҷуҳ вобаста ба он аст, ки дар таълимоти мазкур масъалагузориҳо дар ҳама сатҳ умумибашарӣ ва умумимиллӣ буда, ҳатто дар он ба масъалаҳои марбут ба муҳити зист ва ҳифзи ҳайвонот аҳамияти ҷиддӣ дода мешуд. Ҳама гуна меъёрҳои ҳуқуқие, ки ба манъи муносибати золимона нисбат ба ҳайвонот, маҳкум намудани ҳамҷинсгарой, такрори ҷиноят, маҷмуи ҷиноят, суиқасди ҷиноят, ҷиноятҳои хотимаёфта, давраҳои содиршавии ҷиноят, пешгирии исқоти ҳамл ва қатъи ҳомиладории номатлуб ва ғайра бахшида шудаанд, аз низоми ҳуқуқии мазкур сарчашма гирифтааст ва то имрӯз ҳамчун танзимгари муносибатҳои ҷамъиятӣ маҳсуб мешаванд [3-М].

11. Омӯзиши ҷанбаҳои таърихӣ, муайян кардани нақши институтҳои мазкур дар давраҳои таърихӣ, гузаронидани таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии сарчашмаҳои ҳуқуқии таърихӣ бо меъёрҳои қонунгузориҳои замони муосир мубрамияти масъалаи таҳқиқшавандаро боз ҳам меафзояд. Дар Авесто

меъёрҳои ҳуқуқӣ оид ба муносибатҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ, маданӣ-ҳуқуқӣ, оилавӣ-ҳуқуқӣ, экологӣ-ҳуқуқӣ ва амсоли инҳо ба назар мерасид. Бо ин назардошт, гузаронидани таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии Авесто бо қонунгузориҳои соҳавии амалкунандаи кишвар аз ҷумлаи масъалаҳои мубрам арзёбӣ гардида, метавонад дорои аҳаммияти баланди илмӣ амалӣ бошад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Дар натиҷаи омӯзиш, баррасӣ ва таҳқиқоти диссертатсионӣ таклифҳо ва тавсияҳои илмӣ амалии зерин пешниҳод карда мешаванд:

1. Дар Вандидод дар робита ба кирдорҳои бераҳмона нисбат ба ҳайвонот ҷазоҳо таъин шудааст, ки имрӯз дар қонунгузориҳои баъзе кишварҳо ба назар мерасад. Аз ҷумла, дар натиҷаи таҳқиқот маълум гардид, ки дар м. 245-и Кодекси ҷиноятӣ ФР, дар м. 163-и Кодекси ҷиноятӣ Қирғизистон, дар м. 339¹-и Кодекси ҷиноятӣ Беларус, дар м. 202-1-и Кодекси ҷиноятӣ Ўзбекистон, дар м. 259-и Кодекси ҷиноятӣ Гурҷистон, дар м. 299-и Кодекси ҷиноятӣ Украина, дар м. 243¹-и Кодекси ҷиноятӣ Қазоқистон муносибати бераҳмона нисбати ҳайвонот муқаррар гардидаанд, ки ҳамчун таркиби ҷиноят дар КҶ ҚТ вуҷуд надорад. Аз ин рӯ, пешниҳод карда мешавад, ки таркиби нави ҷиноят дар м. 243¹-и КҶ ҚТ оид ба муносибати бераҳмона нисбати ҳайвонот ворид карда шавад, ки мавҷудияти ин модда ба нафъи кор хоҳад буд [1-М].

2. Ворид намудани таркиби ҷиноятӣ м. 134² – Маҷбур намудан ба никоҳ ба КҶ ҚТ лозим ва ба нафъи кор хоҳад буд. Ин ба таври воқеӣ боиси боло рафтани таъсири муқовимат зидди ҷинояткорӣ алоқаманд ба савдои одамон дар марҳалаҳои мухталифи он мегардад.

3. Вобаста ба Авесто ва Вандидод анҷоми чунин корҳоро ба мақсад мувофиқ меҳисобем:

– ҷиҳати пос доштан ва ба саҳми мардум расонидани арзишҳои таърихӣ китоби Авесто, дар қатори асарҳои

пуарарзиши «Тоҷикон», «Шоҳнома» китоби Авесто низ нашр гардида, ба мардум тақсим карда шавад;

- пешниҳод мегардад, ки китоби Авесто дар шакли оммафаҳм тафсир карда шавад;

- пешниҳод менамоям, ки дар кишвар Маркази авестошиносии назди Ҳукумати ҚТ ташкил карда шавад;

- барои вайрон кардани арзишҳои оилавӣ, махсусан барои хиёнати ҳамсарон ба якдигар ҷавобгарии ҷиноятӣ дар гурӯҳи ҷиноятҳо ба муқобили оила ва ноболиғон муқаррар карда шавад;

- пешниҳод карда мешавад, ки дар ҚТ Фарҳанги мукаммали истилоҳот ё ибораҳои Авесто таҳия карда шавад **[2-М]; [4-М]; [6-М]**.

4. Таъминоти моддӣ, ки қонунгузориҳои оилавӣ дар шакли алимент муқаррар кардааст, заминаи таърихӣ худро маҳз аз сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ мегирад. Фарқият дар он зоҳир мегардад, ки дар Авесто барои нигоҳубини нодурусти модару кӯдак ҷазои вазнин муқаррар кардааст. Бо ин назардошт, дар қонунгузори оилавии замони муосир бояд ба масъалаи мазкур боз ҳам таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда шавад. Амалия нишон медиҳад, ки дар бисёр ҳолатҳо ҳалномаи судӣ ҷиҳати таъмини модии кӯдак (алимент) саривақт пардохт карда намешавад. Бинобар ин, барои сари вақт иҷро накардани ҳалномаи суд дар хусуси пардохти алимент бояд ҷавобгарии ҷиноятӣ пурзӯр карда шавад **[7-М]**.

5. Вандидод аз дараҷаи сабук ба дараҷаи вазнин меъёрҳоро оид ба расонидани зарар ба саломатӣ пайдарҳам муқаррар намудааст. Вале дар КҶ ҚТ бошад, аввал зарари вазнин, баъдан миёна, сониян сабук муқаррар шудааст. Ҳол он ки санксияҳои ҳар як моддаи он аз дараҷаи сабук ба миёна ва баъдан ба вазнин муайян гардидааст. Бо ин назардошт, пешниҳод менамоям, ки м.м. 110-112 КҶ ҚТ ҷойҳояшон иваз карда шуда, аз сабук ба вазнин муқаррар гарданд.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидаанд:

[1-М]. Азимов, Ф.А., Зокиров, З.Х. Баъзе масъалаҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод ва таносуби он бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Азимов, З.Х. Зокиров // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – №2 (26). – С. 29-43; ISSN 2414 9217.

[2-М]. Азимов, Ф.А. Правонарушения и преступления в Видеодате: историко-правовой анализ [Текст] / Ф.А. Азимов // Законодательство. – 2022. – №4 (48). – С. 133-138; ISSN 2410-2903.

[3-М]. Азимов, Ф.А., Саъдизода, Ҷ. Нақши низоми ҳуқуқии зардуштия дар тақвиятёбии ҳуқуқи миллӣ [Матн] / Ф.А. Азимов, Ҷ. Саъдизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №5. – С. 231-239; ISSN 2413-5151.

[4-М]. Азимов, Ф.А., Раҳмон, Д.С. Вижагиҳои таълимоти ҳуқуқии Вандидод дар пасманзари умумии ҳуқуқи зардуштӣ [Матн] / Ф.А. Азимов, Д.С. Раҳмон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – №3 (31). – С. 40-54; ISSN 2414 9217.

[5-М]. Азимов, Ф.А. Мафҳум ва таснифоти ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод [Матн] / Ф.А. Азимов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – №4 (32). – С. 68-78; ISSN 2414 9217.

[6-М]. Азимов, Ф.А. Вандидод ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-ҳуқуқӣ [Матн] / Ф.А. Азимов // Қонунгузорӣ. – 2023. – №4 (52). – С. 18-27; ISSN 2410-2903.

[7-М]. Азимов, Ф.А. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии Авесто бо қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бахши ҳуқуқи ҷиноятӣ [Матн] / Ф.А.

Азимов // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2025. – №2 (54). – С. 57-59; ISSN 2305-0535.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ҷоп шудаанд:

[8-М]. Азимов, Ф.А., Муқимов, С.Д. Зӯроварӣ – омили асосии барҳамхӯрии оилаҳо дар ҷомеаи имрӯза [Матн] / Ф.А. Азимов, С.Д. Муқимов // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. – №2 (6). – С. 141-144; ISSN 3078-3402.

[9-М]. Азимов, Ф.А., Лашкарбекова, Г., Саймуродов, Б.Қ., Тоиров, М.М. Муборизаҳои иттилоотӣ дар фазои шабакаҳои иҷтимоӣ [Матн] / Ф.А. Азимов, Г. Лашкарбекова, Б.Қ. Саймуродов, М.М. Тоиров // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. – №2 (6). – С. 97-100; ISSN 3078-3402.

[10-М]. Азимов, Ф.А., Латифов, М.А., Муқимов, С.Д. Рухсатии меҳнатӣ ва моҳияти он [Матн] / Ф.А. Азимов, М.А. Латифов, С.Д. Муқимов // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2022. – №2 (10). – С. 110-114; ISSN 3078-3402.

[11-М]. Азимов, Ф.А. Проблемаҳои ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / Ф.А. Азимов / Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Рушди илмҳои башардӯстӣ (гуманитарӣ) дар 30 соли Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (04.09.2021). – Рашт, 2021. – С. 188-192.

[12-М]. Азимов, Ф.А. Ниҳодҳои ҳуқуқӣ дар Вандидод [Матн] / Ф.А. Азимов / Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии устодон, кормандон ва донишҷӯёни Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт бахшида ба 26-солагии Ваҳдати миллӣ ва «Бистсолагии омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040). – Рашт, 2023. – С. 130-133.

[13-М]. Азимов, Ф.А. Низоми ҳуқуқи зардуштия ва арзишҳои башарии он [Матн] / Ф.А. Азимов / Масъалаҳои назариявии ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон: маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ назариявӣ (5-уми декабри соли 2023). – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023. – С. 496-501.

III. Воситаҳои таълимӣ:

[14-М]. Азимов, Ф.А., Раҷабзода, М.Н., Зокирзода, З.Х., Бобохонов, Ф.А., Муқимов, С.Д. ва диг. Ҳуқуқ [Матн]: воситаи таълимӣ барои донишҷӯёни ғайритахассусӣ / Ф.А. Азимов, М.Н. Раҷабзода, З.Х. Зокирзода, Ф.А. Бобохонов, С.Д. Муқимов ва диг. / Дар зери таҳрири номзоди илмӣ ҳуқуқшиносӣ, дотсент М.Н. Раҷабзода. – Рашт, 2023. – 280 с.

[15-М]. Азимов, Ф.А. Ҳуқуқи граждани Чумҳурии Тоҷикистон. Воситаи таълимӣ: наشري аввал [Матн] / Ф.А. Азимов, И.И. Алиев, З.Х. Зокирзода, М.Н. Раҷабзода, Ф.А. Бобохонов, Н.М. Шодизода ва диг. // Дар зери таҳрири номзоди илмӣ ҳуқуқшиносӣ, дотсент З.Х. Зокирзода. – Душанбе: Ашуриён, 2022. – 256 с.

[16-М]. Азимов, Ф.А. Ҳуқуқи ҷиноятии Чумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Воситаи таълимӣ: наشري аввал [Матн] / Ф.А. Азимов, И.И. Алиев, З.Х. Зокирзода, М.Н. Раҷабзода, Ф.А. Бобохонов, Н.М. Шодизода ва диг. / Дар зери таҳрири номзоди илмӣ ҳуқуқшиносӣ, дотсент М.Н. Раҷабзода. – Душанбе: «Ашуриён», 2023. – 320 с.

[17-М]. Азимов, Ф.А. Ҳуқуқи маданияи Чумҳурии Тоҷикистон. Воситаи таълимӣ: наشري аввал [Матн] / Ф.А. Азимов, И.И. Алиев, З.Х. Зокирзода, М.Н. Раҷабзода, Ф.А. Бобохонов, Н.М. Шодизода ва диг. // Дар зери таҳрири номзоди илмӣ ҳуқуқшиносӣ, дотсент З.Х. Зокирзода. – Душанбе: Ашуриён, 2024. – 288 с.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК: 34таджик(575.3)+343.2/7+343.977.340.6

ББК: 67.99(2таджик)93+67.52+67.73+67.99(2)94

А – 37

АЗИМЗОДА ФИРДАВС АКБАРАЛИ

**ПРАВОНАРУШЕНИЕ И ЮРИДИЧЕСКАЯ
ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ПО ВАНДИДОДУ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени кандидата
юридических наук по специальности 12.00.01 – Теория и
история права и государства; история учений о праве и
государстве

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертация выполнена на кафедре прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета.

Научный руководитель: Саъдизода Джахонгир – кандидат юридических наук, доцент, заведующий отделом социального развития и связей с общественностью аппарата Председателя города Душанбе.

Официальные оппоненты: Бободжонзода Исрофил Хусейн – доктор юридических наук, доцент, заведующий отделом теоретических проблем современного государства и права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана;

Мансурзода Амиршоҳ Мансур – кандидат юридических наук, доцент, начальник факультета №2 Академии МВД Республики Таджикистан.

Ведущая организация: Образовательное учреждение высшего профессионального и послевузовского образования «Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан» (г. Душанбе).

Защита диссертации состоится «09» декабря 2025 года, в 10⁰⁰ часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-018 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, корпус 11, 1 этаж, зал диссертационного совета юридического факультета ТНУ).

С диссертацией можно ознакомиться на сайте www.tnu.tj и в Центральной научной библиотеке Таджикского национального университета по адресу: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Автореферат разослан: «__» _____ 2025 года.

Ученый секретарь диссертационного совета,
кандидат юридических наук, доцент

Кодиров Н.А.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. После обретения Государственной независимости Республики Таджикистан возросло внимание к изучению и возрождению правовых ценностей, связанных с историей таджикского народа, в том числе зороастрийской правовой системой. Этот период считается одним из основных источников формирования общей человеческой культуры. Таджикский народ, имеющий многовековую историю, ещё за тысячи лет до современности применял правовые системы, которые определяли преступления и наказания, способствовали регулированию общественных отношений и отличались гуманностью.

В этом контексте проблема правонарушений и юридической ответственности, согласно Вандидоду, является одной из актуальных и дискуссионных в истории и теории государства и права. Изучение и исследование правонарушений и юридической ответственности, по Вандидоду, имеют не только теоретическое и историческое значение, но и практическое.

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в своих выступлениях призывает учёных и интеллектуалов страны уделять больше внимания историческим достижениям народа: «В соответствии с текущей мировой ситуацией, которая характеризуется политическими, экономическими, культурными и моральными кризисами, учёные-обществоведы должны больше внимания уделять историческим достижениям своего народа и направлять свои исследования на укрепление основ национального государства как важнейшего фактора защиты и укрепления государственной независимости» [11, с. 5]. Также глава государства уважаемый Эмомали Рахмон во время встречи с представителями науки и образования подчеркнул, что «научные труды должны соответствовать национальным интересам, в них должны постоянно отражаться принципы универсальности, основы конституционного строя, укрепление национального единства и чувства патриотизма» [48].

С обретением государственной независимости учёные, исследователи и представители интеллектуальной элиты

таджикского народа стали уделять больше внимания богатой истории и достижениям своего народа. Эти тенденции получили новое звучание в выступлениях Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона. Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в Послании народу и парламенту в 2014 году отметил: «Важнейшей задачей учёных страны является изучение богатой истории народа с учётом условий независимого государства, исследование философских и культурно-литературных богатств таджиков, сохранение и укрепление статуса государственного языка, поддержание чистоты языка общения, развитие таджикского научного языка, почитание исторических ценностей и достойное представление достижений предков на международном уровне» [47].

История свидетельствует, что предки таджикского народа не только достигли успехов в области литературы, но и обладали продвинутым опытом государственного управления, правовыми документами и гуманными законами, которые занимали достойное место среди народов древнего мира. Несмотря на то что предки неоднократно подвергались внешним вторжениям, многие историко-правовые источники, включая Авесту, сохранились до наших дней. Авеста – древнейший религиозный, литературный и исторический памятник таджиков, источник зороастрийской правовой системы и важное руководство для зороастрийцев. Авеста является источником, в котором предвидены важнейшие принципы общественной жизни. Принципы и установления Авесты, исходящие от Ахура Мазды, были распространены в обществе через основателя зороастрийской религии – пророка Заратустры. Согласно источникам, зороастрийское учение, основным источником которого является Авеста, действовало в качестве официальной религии и правовой системы на территориях Бохтара, Согда, Хорезма, Ферганы, Памира, Хорасана, части земель за Кавказом и территорий Западного Ирана, и общественные отношения регулировались на основе Авесты. Название «Авеста» происходит от среднеперсидского «apastak», позже «awastay», что переводится как основа, установление, свидетельство, договор [4, с. 59]. Авеста, которая у нас есть сегодня, является

результатом усилий зороастрийцев Индии, сохранивших эту священную книгу, представляющую собой культуру, цивилизацию и древний иранский язык, а также наиболее важный письменный документ из Восточного Ирана. Книга Авесты несколько раз издавалась в разных странах, таких как Индия, Иран, Таджикистан и страны Европы, но, с точки зрения научного подхода, они не являются достаточно авторитетными. Наиболее точное и научное издание, которое используется в научных исследованиях, было подготовлено Карлом Фридрихом Гелднером, известным авестоведом, после сравнения и анализа более чем 130 различных рукописей. Поэты эпохи Саманидов, гордившиеся национальными достижениями и непринявшие арабский шовинизм, с гордостью вспоминали о культуре и литературе древнего периода, особенно Авесте, а также «Занде» (Зенд – пехлевийский перевод и комментарии Авесты) и «Позанд» (Позанд – среднеперсидские тексты, записанные авестийским алфавитом).

Например, в одном из двустуший Рудаки упоминается имя Авеста в форме Абисто.

*Ҳамчу муаммост фахру ҳиммати ӯ шарҳ,
(Его величие и доблесть – как чудо, необъяснимы),
Ҳамчу Абистост фазлу сирати ӯ Занд.
(Его добродетели и жизненный путь – как Авеста,
безупречны).*

Основоположником зороастрийского учения является Заратустра, который в возрасте тридцати лет получил пророческую миссию и стремился к признанию своего учения царём Балха. Учёные по-разному трактуют лексическое значение имени Заратустра. В мировых культурах его называют Зороастром, Заратустрой или даже «обладателем жёлтого верблюда». Заратустра был сыном Пурушаспы из рода Спантаман и распространял своё учение от имени Ахура Мазды среди народов древнего мира. Правовые и религиозные учения Заратустры изложены в Авесте – священной книге. Авеста состоит из 21 части, до наших дней дошли пять из них. Одним из ключевых разделов священной книги Авесты является Вандидод, в котором подробно рассматриваются важные вопросы, связанные с правонарушениями и юридической

ответственностью. Научный анализ этого источника может внести значительный вклад в развитие теории права и совершенствование законодательства современной Республики Таджикистан. Вандидод известен как один из важнейших и наиболее сохранившихся правовых памятников зороастризма и правового наследия таджикской древности. Этот древний документ, который можно рассматривать как своего рода правовой кодекс, имеет большое научное значение. Его изучение важно для правовых исследований и профессиональной деятельности юристов. Другими словами, Вандидод является сокровищницей таджикского права и кодексом, регулирующим большинство областей права. Он регулировал правовые отношения в древнем мире, включая уголовные, гражданские, административные, экологические и другие отношения. Правовое пространство древности регулировалось именно через Вандидод по сравнению с другими правовыми источниками.

В истории государственности таджиков и в стремлении таджикского народа к независимости образование Республики Таджикистан имеет неоценимое значение. Оно открыло новые страницы жизни для нашего народа и создало условия для изучения и сохранения таджикских культурных ценностей. По мнению Основателя национального единства – Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона, необходимо особое внимание к всестороннему изучению исторических и культурных ценностей многотысячелетней нации, поставив их в центр современного исторического процесса [9, с. 96]. Изучение истории – это не только познание прошлого, но и необходимость для развития будущего каждого народа и государства. Сегодня жители страны больше чем когда-либо нуждаются в самосознании и формировании своего исторического сознания. Мы должны извлекать уроки из истории прошлого и предпринимать великие дела для полного национального единства [10, с. 4-5].

Поэтому, учение вопросов правонарушений и юридической ответственности по Вандидоду, и других его аспектов имеет большое значение для повышения национального самосознания и осознания славного прошлого в контексте современного законодательства Республики Таджикистан.

Степень изученности научной темы. В рамках теории государства и права уделяется значительное внимание таким

элементам, как понятие, сущность, назначение, классификация и виды правонарушений и юридической ответственности, что свидетельствует о широкой аналитической и дискуссионной активности по данной теме. Определенные аспекты правонарушений и юридической ответственности были в той или иной мере отражены в научных исследованиях, проведенных различными учеными: Ю.А. Азиззода [24; 25; 26; 32], Г.С. Азизкулова [1], Б.Т. Базилев [2], Н.И. Бобоева [33], Ф.А. Бобохонов [34; 35], М.С. Богданова [36], Е.Б. Буризода [3; 27; 37], А.М. Диноршох [5; 28], З.Х. Зокирзода [38; 39], Ш.Ф. Искандаров [40], Ш.М. Исмоилов [6], Н.Ш. Курбонализода [41], М.А. Махмудзода [7], А.С. Мордовец [42], Е.С. Насриддинзода [8], А.И. Петелин [29], И.Н. Радько [43], М.З. Рахимзода [30], Дж. Саъдизода [44], И.Н. Тихоненко [45], А.Г. Холикзода [14; 15; 16; 17; 18; 19], М.М. Холинова [46], С. Хасанов [20], Ш.Т. Шарипов [21; 22; 23], Р.Ш. Шарофзода [12; 13; 31]. Следует отметить, что на сегодняшний день отсутствует комплексное монографическое исследование, посвящённое вопросам правонарушений и юридической ответственности в рамках Вандидода. Такой недостаток подчеркивает актуальность дальнейших научных работ, направленных на систематизацию и углубленное изучение данной темы.

Связь исследования с программами либо научной тематикой. Данное научное исследование проводится в рамках долгосрочной программы научно-исследовательских работ кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета на тему «Теоретические вопросы развития правовой системы Республики Таджикистан в контексте глобализации на 2021-2025 годы».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования заключается в всестороннем анализе правонарушений и юридической ответственности в контексте Вандидода, что позволит выявить специфические характеристики данной темы, а также раскрыть ее понятие, социальное предназначение, способы реализации и взаимодействие с современным законодательством Республики Таджикистан.

Задачи исследования. Для достижения целей диссертационного исследования требуется выполнить следующие задачи:

- анализ зороастрийской правовой системы и заложенных в ней гуманистических ценностей;
- изучение процессов формирования и эволюции понятий правонарушения и юридической ответственности в рамках зороастрийской правовой доктрины;
- оценка Вандидода как значимого исторического и правового источника;
- анализ определения правонарушения и его классификации в соответствии с положениями Вандидода;
- теоретический обзор юридической ответственности и ее форм в тексте Вандидода;
- сопоставление характеристик правонарушения, предусмотренного Вандидодом, с нормами действующего законодательства Республики Таджикистан;
- исследование юридической ответственности в контексте Вандидода и ее соотношение с законодательством Республики Таджикистан;
- анализ Вандидода как историко-правовой основы национального законодательства.

Объект исследования. Исследование сосредоточено на изучении и разработке одного из сложных вопросов истории и теории государства и права – правонарушения и юридической ответственности по Вандидоду.

Предмет исследования. Тема диссертационного исследования включает в себя анализ критериев, связанных с зороастрийской правовой системой и её универсальными ценностями, а также исследование процессов формирования и развития правонарушений и юридической ответственности в рамках данной системы. В рамках работы рассматривается Вандидод как историко-правовой источник, а также его роль в определении понятий и классификации правонарушений и юридической ответственности, согласно зороастрийской традиции. Дополнительно исследуется соотношение правонарушений, предусмотренных Вандидодом, с современным законодательством Республики Таджикистан, а также

анализируются особенности юридической ответственности, по Вандидоду, и её соответствие современным правовым нормам.

Этапы, место и период исследования (исторические рамки исследования). Данное диссертационное исследование охватывает два ключевых этапа в изучении правонарушений и юридической ответственности: 1) процесс становления и развития правонарушений и юридической ответственности в контексте зороастрийской правовой системы; 2) анализ правонарушений и юридической ответственности, по Вандидоду, и их взаимосвязь с действующим законодательством Республики Таджикистан. В рамках данного исследования осуществляется изучение эволюции правонарушений и юридической ответственности по Вандидоду, на территории исторического и современного Таджикистана. Период проведения диссертационного исследования включает 2021-2025 годы.

Теоретические основы исследования базируются на научно-теоретических трудах как отечественных, так и зарубежных ученых, которые освещают различные аспекты правонарушений и юридической ответственности в контексте Вандидода. В процессе разработки диссертации автор опирался на работы таких исследователей, как У.А. Азиззода, Н.И. Бобоева, Ф.А. Бобохонов, Э.Б. Буризода, А.М. Диноршох, З.Х. Зокирзода, А.И. Имомов, Ш.Ф. Искандаров, Н.Ш. Курбонализода, М.А. Махмудзода, Э.С. Насриддинзода, М.З. Рахимзода, Д.С. Рахмон, С.А. Раджабзода, Н.Ф. Сафарзода, Дж. Саъдизода, Б.А. Сафарзода, А.Г. Холикзода, М.М. Холинова, Р.Ш. Шарофзода, Ш.Т. Шарипов и других ученых.

Методологические основы исследования. Методологической основой диссертационного исследования являются общенаучные и специальные юридические методы. В ходе работы наиболее широко применялись диалектический, логико-лингвистический, статистический, формально-юридический, сравнительно-правовой и историко-правовой методы.

Диалектический метод использовался для анализа процессов формирования и развития правонарушений и юридической ответственности, по Вандидоду, что позволило исследовать их исторические этапы и динамику. Логико-лингвистический метод способствовал анализу и точному

изложению юридических терминов, понятий и выражений, используемых в диссертации, обеспечивая единообразие и точность их применения с логической и лингвистической точек зрения. Применение формально-юридического метода позволило рассматривать правонарушения и юридическую ответственность, по Вандидоду, как явления юридической природы. Сравнительно-правовой метод использовался для сопоставления законодательства Республики Таджикистан и нормативных актов иностранных государств в сфере уголовной ответственности, что способствовало выявлению сходств и различий между ними. Метод государственно-правового сравнения позволил сопоставить уголовное законодательство стран-участниц СНГ с Таджикистанским Уголовным кодексом, в частности, в отношении регулирования жестокого обращения с животными. Историко-правовой метод применялся для исследования исторических аспектов правонарушений и юридической ответственности, по Вандидоду. Совокупность указанных методов обеспечила всестороннее, комплексное и объективное проведение диссертационного исследования, а также достижение поставленных научных и практических задач.

Эмпирические предпосылки. Эмпирическую основу исследования составляют нормативные правовые акты и источники, включая Конституцию Республики Таджикистан, Уголовный, Гражданский, Семейный и Трудовой кодексы Республики Таджикистан, а также отдельные законодательные акты как современного периода, так и советской эпохи. В качестве источников также использовались правовые нормы, исходящие из мусульманского права и зороастрийской правовой системы, в частности, Авеста. Дополнительно в исследование включены нормативные акты отдельных государств, что позволило провести сравнительный анализ правовых систем. Важнейшей руководящей основой и источником для проведения исследования служат ежегодные послания Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли, которые отражают актуальную правовую и политическую линию государства.

Научная новизна исследования. Научная новизна данной диссертации заключается в том, что она является первым комплексным научным исследованием, посвящённым вопросам

правонарушений и юридической ответственности в рамках Вандидода.

Основные положения, выносимые на защиту, отражают новаторский характер работы и достигнутые результаты по решению поставленных задач, которые можно систематизировать следующим образом:

- Впервые зороастрийская правовая система и её универсальные ценности стали предметом монографического исследования;

- Проведено и определено становление и развитие правонарушений и юридической ответственности в зороастрийской правовой традиции;

- Впервые изучен Вандидод как историко-правовой источник, раскрыты его понятия и классификация правонарушений;

- Сформулировано и классифицировано понятие юридической ответственности, по Вандидоду, а также определены её соотношения с современным законодательством Республики Таджикистан;

- Впервые установлено содержание юридической ответственности, по Вандидоду, и выявлены её связи с действующим законодательством страны;

- Разработаны рекомендации по решению проблем законодательства, правовой теории и практики Республики Таджикистан, связанные с исследуемой тематикой;

- Вандидод проанализирован как историко-правовая основа национального законодательства, выявлены общие черты и различия нормативных актов отраслевого законодательства Республики Таджикистан и норм Вандидода.

Положения, выносимые на защиту. Научная новизна данного исследования подтверждается следующими положениями, выносимыми на защиту:

1. Зороастрийская правовая система базируется на текстах Авесты, и многие правовые институты, действующие в рамках романо-германской, англосаксонской и мусульманской правовых систем, имеют свои корни в зороастрийской правовой традиции. Среди них – моногамия, взаимное согласие в браке, защита домашних животных, возмещение ущерба или искупление греха и другие. В Вандидоде закреплены уголовные

наказания, такие как смертная казнь, телесные наказания, конфискация имущества, возмещение ущерба посредством передачи права собственности (частичного или полного), изгнание из общества и иные меры. В большинстве случаев применялись штрафы, конфискация имущества, передача имущества в качестве возмещения ущерба (искупление греха) и т. д., что свидетельствует о широком спектре санкций. Исторические источники свидетельствуют о том, что наши предки применяли ответственность за жестокое обращение с животными в форме искупления греха или искупления, что подчеркивает важность восстановления и возрождения данного института в современном правовом поле.

2. Исторические и правовые системы Таджикистана достигли определенного прогресса в отдельных аспектах по сравнению с современными правовыми нормами, проявляя более серьезное отношение к вопросам защиты прав и свобод человека. Например, институт «покупки греха» – явление, существовавшее в эпоху зороастрийского права, аналогично институту фидия (искуплению греха), широко распространенному в исламской правовой традиции. По институту фидия, преступник освобождается от юридической ответственности при условии выплаты определенной суммы, что в зороастрийском праве именовалось «покупкой греха». Данное сравнение подчеркивает историческую преемственность правовых институтов и их развитие в контексте различных правовых систем.

3. На территории исторического Таджикистана в период со II тысячелетия до нашей эры по VII век нашей эры функционировала зороастрийская правовая система. Отдельные элементы этой системы впоследствии интегрировались в западную правовую традицию и были адаптированы в современном законодательстве Таджикистана, приобретая западные формы и стили. Таджики изначально являлись носителями правовой культуры, и в сочетании с их традиционными правовыми нормами формировались правовые институты, которые со временем оказали влияние на развитие различных правовых систем и нашли отражение в современной правовой системе страны, в римских формах и стилях. Например, согласно учению Авесты, женщина в период менструации не могла входить в священные огни, воду и иные чистые места,

поскольку это считалось осквернением. Женщина в таком состоянии называлась «армешт», а место, где она находилась, – «армештгох» («армештгос»). Она должна была пройти ритуал очищения, после чего допускалась в общество. В соответствии с учением Вандидода, мертвое тело считалось нечистым, и его транспортировка не могла осуществляться одним человеком. Эту работу выполняли с помощью других членов общины, поскольку при переносе тела могла возникнуть опасность заражения и осквернения общины. Нарушение этих запретов влекло за собой запрет на передвижение и нахождение в определённых местах. Основные черты зороастрийской правовой системы включают ответственность, добросовестность, добровольное и ненасильственное соблюдение общественных правил. Эта система всегда пропагандировалась среди населения, и в ней осуждались безответственность в исполнении обязанностей и небрежность в соблюдении правил, связанных с общественной жизнью и обеспечением жизнедеятельности людей.

4. В соответствии со статьей 54 Уголовного Кодекса Таджикской Республики, ограничение свободы считается одним из видов наказаний. В результате исследования установлено, что первоначальное возникновение или зарождение наказания в виде ограничения свободы берет начало из зороастрийской правовой системы. Согласно источникам, этот вид наказания был введен под влиянием правовой системы Советского Союза и был перенесен в правовую систему Таджикистана, особенно в рамках Уголовного Кодекса Республики Таджикистан. В древних источниках, в том числе в Вандидоде, предусмотрены некоторые нормы, аналогичные или схожие с наказанием в виде ограничения свободы. Хотя в Вандидоде использовались термины «ограничение» или «перемещение места», фактически это означало ограничение свободы передвижения человека в определенных местах. Следовательно, можно сделать вывод, что влияние зороастрийской правовой системы на советскую правовую систему, особенно в сфере преступлений и наказаний, было значительным.

5. Согласно анализу, в Авесте описаны юридические нормы, которые свидетельствуют о существовании в древности систематизированных подходов к определению преступлений и наказаний. Уже в тот период были предусмотрены различные

формы юридической ответственности, ограничения свободы, смертная казнь и другие виды санкций.

6. В зороастрийском праве наличие детей считалось важным условием брака, и развод не был доброжелательным. По нашему мнению, этим вопросам следует уделить серьезное внимание в действующем законодательстве. Поскольку они являются одним из факторов, приводящих к распаду семей. Согласно Вандидоду под правонарушением понимается совершение действий, направленных против запретов или объектов, охраняемых Ахура Маздой.

7. В Таджикистане многие общепринятые правовые нормы имеют свои корни в зороастрийской правовой системе. В зороастрийском уголовном праве большое внимание уделялось защите жизни плода в утробе матери. Согласно этим нормам, лицо, виновное в смерти плода, несло серьёзную ответственность. Если беременная женщина обращалась к врачу за проведением аборта и врач выполнял эту процедуру, то оба – и врач, и женщина – могли быть приговорены к смертной казни. Таким образом, до настоящего времени сохранилось множество норм и понятий, отражающих принципы справедливости и гуманизма по отношению к людям, животным и природе.

8. В Вандидоде правовые нормы изложены так чётко, что определены понятия правонарушения и юридической ответственности, а также способы и методы наказания. В древности многие аспекты юридической науки были детально разработаны и уточнены. Такие правовые институты, как рецидив, покушение на преступление, форма вины, виды правонарушений, условное неприменение наказания и амнистия, сохраняют своё научное и практическое значение до сих пор.

9. Другая особенность Вандидода заключается в том, что при планировании или подготовке к совершению преступления учитывались его рецидив и тяжесть. Согласно зороастрийскому учению, преступление, которое ещё не началось и не причинило вреда, должно быть предотвращено на корню. Также предлагается возродить правовой феномен искупления греха, который использовался ранее в отношении животных, включая домашних собак и пастухов.

10. Признаки внимания и взаимосвязи определённого интереса тесно связаны с этой идеей сохранения национальных

традиций на протяжении нескольких последних столетий и имеют отношение к другому фактору, а именно к тому, что многие правовые институты до сих пор, несмотря на прошедшие века и большие временные промежутки, остаются актуальными и обязательными для современного периода, как и прежде. В частности, это относится к правовым нормам, регулирующим жестокое обращение человека с животными, запрет однополых отношений, рецидив преступлений, совокупность преступлений, умышленное преступление, оконченное преступление, сроки совершения преступлений, предотвращение аборт и прерывание нежелательной беременности, и другие аспекты.

11. Законодательная система зороастрийцев сформировалась на основе религиозных учений зороастризма и придаёт особое значение социальным человеческим ценностям, в частности вопросам семейных отношений. Понятия, связанные с созданием семьи, заключением брака, условиями его заключения, правами и обязанностями членов семьи, расторжением брака и вопросами усыновления, специфически регламентированы в системе правовых норм этой системы. Авеста, признанная важным историческим и правовым источником, уделяет серьёзное внимание вопросам семейных отношений, охватывая различные аспекты этих отношений, соответствующие действующему законодательству. В частности, это касается условий заключения брака, расторжения брака, моногамии и аналогичных аспектов.

Теоретическая и практическая значимость исследования выражается в том, что выводы и предложения, полученные в результате диссертационного исследования, могут быть использованы для решения теоретических и практических вопросов правонарушений и юридической ответственности по Вандидоду. Проведённое исследование может применяться в процессе изучения дисциплин «Теория государства и права», «Права человека», «Уголовное право», «Административное право», «Гражданское право», «Семейное право» и других. Нововведения работы могут также обсуждаться при преподавании специальных курсов «Проблемы юридической ответственности» и «Право ребенка».

Исследование имеет практическую ценность, поскольку его результаты и рекомендации по вопросам правонарушений и

юридической ответственности могут быть применены при разработке и улучшении законодательства страны. Полученные выводы также значимы для практики применения законов в области определения правонарушений и установления юридической ответственности.

Степень достоверности результатов исследования.

Достоверность результатов основана на анализе объективных и всесторонних теоретических и практических исследований по различным аспектам правонарушений и ответственности в соответствии с Вандидодом, а также на анализе результатов и научных выводов, концепций, идей и практических рекомендаций автора, научных аспектов исследования и рекомендаций, сравнительном правовом анализе национального законодательства с законодательством зарубежных стран, а также на изучении текущего состояния, перспектив и путей совершенствования законодательства страны по исследуемому вопросу.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности.

Тема и содержание исследования соответствуют научной специальности 12.00.01 – Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве, что подтверждено Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан.

Личный вклад соискателя ученой степени. Личный вклад автора диссертации подтверждается научной новизной результатов исследования, научными положениями, представленными для защиты, научными статьями, докладами на республиканских и международных научных конференциях. Кроме того, стиль написания, постановка вопроса, структура диссертации отражают личный вклад автора. Также автор в статьях и докладах, представленных на научных конференциях, разработал предложения по совершенствованию законодательства Таджикистана в области правонарушений и юридической ответственности.

Апробация и применение результатов диссертации.

Диссертация была подготовлена и обсуждена на кафедре прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета.

Основные положения диссертации были представлены в виде докладов на следующих конференциях:

- на международной научно-практической конференции, посвящённой 30-летию государственной независимости Республики Таджикистан, на тему «Развитие гуманитарных наук за 30 лет государственной независимости Республики Таджикистан». Доклад был на тему «Проблемы правонарушений и юридической ответственности» (Рашт, 2021);

- на научно-практической конференции, посвящённой 26-летию Национального единства и «Двадцатилетию образования и развития естественных, точных и технических наук в сфере науки и образования (2020–2040)». Доклад был на тему «Правовые институты в Вандидоде» (Рашт, 2023);

- на международной научно-теоретической конференции на тему «Теоретические вопросы формирования культуры прав человека в Таджикистане». Доклад был на тему «Система зороастрийского права и её человеческие ценности» (Рашт, 2023);

- на международной научно-практической конференции на тему «Предупреждение коррупции как средство защиты прав человека и обеспечения эффективности государственного управления: состояние и перспективы». Доклад был на тему «Гуманистические ценности Вандидода» (Душанбе, 2024);

- на международной научно-теоретической конференции на тему «Права человека: теоретические и практические аспекты». Доклад был на тему «Правонарушение согласно Вандидоду и его соотношение законодательству Республики Таджикистан» (Душанбе, 2024).

Публикации по теме диссертации. По теме диссертации опубликовано 17 научных статей, в том числе 7 статей в рецензируемых журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан, и 6 статей в других изданиях. Также автором опубликовано 4 учебных материала по соответствующей теме.

Структура и объём диссертации. Диссертационное исследование состоит из перечня сокращений или условных обозначений, введения, трёх глав, восьми параграфов, заключения, рекомендаций по практическому использованию результатов исследования, список литературы (источников) и

перечня научных публикаций соискателя ученой степени. Общий объём диссертации составляет 190 страницы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ (КРАТКОЕ ИЗЛОЖЕНИЕ)

Во **введении** обоснована актуальность темы исследования, определены уровень изученности, цели и задачи исследования, методологические основы, научная новизна, защищаемые научные положения, теоретическая и практическая значимость исследования, оценка результатов исследования, структура и объём диссертации.

Первая глава диссертации называется **«Формирование и развитие правонарушений и юридической ответственности по Вандидоду»**. В ней рассматриваются вопросы зороастрийской правовой системы и её гуманистических ценностей, формирования и развития правонарушений и юридической ответственности в зороастрийской правовой системе.

Первый параграф первой главы называется **«Зороастрийская правовая система и её гуманистические ценности»**. Автор отмечает, что таджикский народ, как и другие народы региона, имеет древнюю историю и высокоразвитую культуру, занимает особое место и пользуется уважением среди цивилизованных обществ благодаря своему творчеству и созидательной деятельности. Следует отметить, что моральные, правовые, гуманистические и человеколюбивые традиции таджикского народа, а также его нравы и обычаи, государственная политика и культура управления на протяжении всей истории пользовались уважением и почётом со стороны историков, политиков и правоведов.

По мнению автора, даже тем, кто невольно совершал преступления, предоставлялись привилегии, и проводилось различие между детьми 7-8 лет и теми, кто был в возрасте от 8 до 16 лет. Учитывался пол преступника, и наказание для женщин отличалось от наказания для мужчин. Для совершивших преступление предусматривались два вида наказания: мирское и загробное. Чтобы освободиться от загробного наказания, преступник должен был покаяться. Правонарушения как социальное и общественное явление существовали и в прежние времена, когда преступников за совершение преступлений

против животных привлекали к юридической ответственности. Например, в зороастрийской правовой системе некоторые животные, такие как собаки и лошади, а также другие домашние животные, служили людям. Поэтому те, кто причинял вред животным, подвергались наказанию. В этой области Авеста и зороастрийская правовая система объединяют строгие правила охраны природы.

По мнению диссертанта, Авеста является древним наследием наших предков, которое в определённые исторические периоды регулировало важные общественные отношения. Авеста, будучи памятником, регулировала важные политические, правовые и социальные вопросы, заложив прочную основу для развития прав человека и романо-европейской правовой системы.

Из исследования следует, что в зороастрийской правовой системе, особенно в её основном источнике – Авесте, существуют правовые нормы, которые можно разделить на следующие группы и области с учётом современных достижений правовой науки:

1. Нормы, обладающие государственным и правовым характером.
2. Нормы, регулирующие гражданские правовые отношения.
3. Нормы, относящиеся к области семейного права.
4. Нормы, связанные с уголовным правом и применением наказаний.
5. Правовые нормы, посвящённые чистоте воды и её использованию.
6. Нормы, направленные на охрану окружающей среды.
7. Нормы, регулирующие отношения человека с миром животных.

Автор диссертации отмечает, что основным источником зороастрийской правовой системы является Авеста. Указанная книга считается одним из первых правовых источников, в котором непосредственно рассматриваются различные вопросы, касающиеся жизни человека, прав личности, отношений человека с окружающей средой, животными и т. д. Сегодня схожесть правовых систем некоторых англосаксонских, романо-европейских и мусульманских стран по таким вопросам, как

прекращение насилия, охрана домашних животных, обеспечение прожиточного минимума для вступающих в брак, покупка вина, возмещение ущерба и т. п., свидетельствует о влиянии на них зороастрийской правовой системы.

В зороастрийской культуре и обществе женщины занимали особое положение, пользовались значительным уважением и имели специфические права. Они были равны мужчинам как в материальных, так и в духовных аспектах, активно участвуя в повседневных домашних делах и некоторых ремёслах. Исторические свидетельства подтверждают, что зороастрийские женщины владели имуществом и личными богатствами.

В эпоху династии Ахеменидов женщины наравне с мужчинами участвовали в царских строительных работах и получали за свой труд заработную плату, сопоставимую с мужской. Их деятельность в основном была связана с завершением этапов обработки и украшения предметов, а также с ткачеством. Важно отметить, что во время беременности и после родов женщины освобождались от работы, но им предоставлялась социальная и материальная поддержка.

В зороастрийском уголовном праве особое внимание уделялось институту соучастия в преступлении и его повторению, что является одной из важных тем современного уголовного права. Источники, такие как Авеста, содержат упоминания о различных видах преступлений, включая имущественные и личные обиды, а также о процедурах судопроизводства и доказательствах.

Во втором разделе первой главы, озаглавленном **«Формирование и развитие правонарушений и юридической ответственности в зороастрийской правовой системе»**, автор в ходе исследования отмечает, что анализ зороастрийских правовых источников, в частности Авесты, показывает, что действия, умаляющие честь и достоинство человека, такие как клевета и оскорбление, строго запрещены. Также в этих источниках содержится запрет на обман и ложь, которые имеют негативные последствия для общества и личности.

Несмотря на то что в законодательстве страны действия, связанные с оскорблением, клеветой и обманом, подлежат регулированию, ложь как правонарушение не рассматривается. При этом вред, причиняемый ложью обществу, не меньше вреда

от оскорбления, клеветы и обмана. Так, уголовное законодательство признаёт дискредитацию ложной информации преступлением для защиты государственных интересов, но ложь, наносящую вред обществу и личности, не считает правонарушением. Следует признать, что ложь может иметь негативные последствия для общества и личности. Поэтому предлагается признать это явление – ложь – правонарушением и установить за неё гражданско-правовую ответственность.

Автор исследования указывает, что в священной книге Авеста и других исторических источниках говорится о существовании символов справедливости именами Рашан и Рашн, который держит золотые весы и взвешивает на них добрые и злые поступки людей; существование нравственно-религиозного моста «Чинвот», через который проходят души виновников; существование особого дня, называемого «День правосудия» (требования справедливости; угнетение), в который цари и наместники принимали любого, кто считал себя угнетённым или чьи права были нарушены; принятие первого акта по правам человека в мировой истории – Декларации Кира Великого свидетельствуют о том, что правовые ценности и достижения правовой системы зороастрийской религии являются достоянием таджикского народа.

В четвёртом разделе рассматриваются шесть видов договоров с учётом их ипотечности (IV, 2-4) и три договора с учётом их тематики (IV, 44-45). При подписании договора и в качестве основы для испытания (ордалии), в случае сомнения и несоблюдения договора клятва именем Митро принимает форму «аджа» (IV, 54-55). «Аджа» и «испытание водой» должно проводиться в присутствии большого количества людей, чтобы никто не мог отрицать получение имущества или предательство своего соседа (IV, 46).

Зороастрийцы придерживались традиции, согласно которой при реализации принципа справедливости в ситуациях отсутствия свидетелей и возможности доказательства вины человека обращались к Богу, что свидетельствует о религиозности их предков (Арийцев) в истории. С целью предотвращения обвинений невиновных и пресечения правонарушений зороастрийцы использовали элементы природы для доказательства вины человека. Такой порядок

божественной справедливости не был изобретён зороастрийцами, а перешёл к ним от предков по наследству. Косвенно об обычае клясться именем почитаемых божеств среди различных народов, населявших территории Таджикистана (как и большинства других народов), свидетельствуют Элефантинские папирусы, относящиеся к 464 году до нашей эры.

По мнению исследователя, наличие опыта применения ордалии среди различных индоевропейских народов позволяет предположить возможность существования аналогичного опыта среди народов Средней Азии. В частности, привлекает внимание описание процедуры проведения ордалии при клятве, упомянутое в Вандидоде: если человека хотят подвергнуть испытанию (то есть подозреваемого в преступлении), ему дают воду из источника, содержащего серы и золото, для питья, и он повторно приносит клятву именем Рашан и Митро. Если в результате проведения испытания, то есть ордалии, в отношении подозреваемого выяснится, что он умышленно лжёт перед источником, содержащим серы и золото, которые знают всю правду, то есть лжёт перед Рашаном и Митро, его будут ждать суровые наказания: семьсот ударов плетью и семьсот ударов кнутом.

Исследователь отмечает, что использование ордалии как одного из средств определения истинности заявления, свидетельства, правды и справедливости в судебном процессе с помощью Рашана – ангела справедливости и правды – свидетельствует о сочетании судебного процесса с божественными элементами в культуре таджикского народа в зороастрийскую эпоху.

Вторая глава диссертации названа **«Классификация правонарушений и юридической ответственности согласно Вандидоду»**. В ней исследуются вопросы Вандидода как историко-правового источника, понятие и классификация правонарушений согласно Вандидоду, понятие и виды юридической ответственности согласно Вандидоду.

Первый раздел второй главы озаглавлен **«Вандидод как историко-правовой источник»**. Автор в ходе исследования отмечает, что Вандидод является девятнадцатой книгой Авесты, которая охватывает явления наказания, юридической ответственности, правонарушения и другие и представляет собой

важный объект для изучения и исследования таджикским народом. Авеста считается одним из древнейших историко-правовых источников народа Востока, в частности персов, и была составлена Заратустрой.

Согласно точке зрения исследователя, в системе правовых норм Вандидода значительное место занимают экологические нормы и защита животного мира. Экологические стандарты присутствуют во всех разделах Авесты, однако механизмы защиты окружающей среды более подробно описаны в Вандидоде.

Автор диссертации рассматривает Вандидод как часть Авесты, которая считается основным законодательным сводом в зороастрийской традиции. Вандидод выступает как законодательный акт, направленный против негативных сил, и содержит нормы, обладающие не только юридическим, но и религиозным и этическим характером. Исследования показывают, что нормы Вандидода в то время обеспечивались государственными и общественными мерами принуждения. С этой точки зрения в Вандидоде отражены особенности социально-религиозного и политического устройства таджикской исторической культуры, а также уровень правового сознания наших предков в древности.

В Вандидоде содержится множество предписаний, которые, хотя и имеют преимущественно этический и религиозный характер, не могут быть рассмотрены с позиции современного правоведения. Несмотря на это, в древнем обществе указанные нормы выступали в качестве первоначальной формы регулирования общественных отношений и образа жизни людей, соответствующих условиям того времени. То есть, независимо от своих особенностей, нормы Вандидода эффективно выполняли функцию регулирования общественных отношений в тот период, и последователи зороастрийской веры, следуя им, обеспечивали их соблюдение. Именно в этом заключается мудрость древней таджикской правовой системы.

Из исследования следует, что наказание в форме ограничения свободы в системе уголовных наказаний занимает особое место и является более гуманным по сравнению с другими видами наказаний, полностью лишаящими осуждённого свободы. Хотя в этом виде наказания личные права и свободы

осуждённого ограничиваются, он не изолируется полностью от общества, и само общество играет важную роль в его исправлении. Этот вид наказания соответствует правовой политике государства и отвечает современным требованиям защиты прав человека. Сегодня большинство стран мира стремятся гуманизировать свои системы наказания, стремясь не только к возмездию, но и к социальной реабилитации осуждённых. Принцип, заключающийся в том, что в центре наказания лежит исправление и воспитание, был сформулирован ещё в учениях Вандидода как механизм регулирования общественных отношений.

Автор исследования отмечает, что Вандидод приобрёл письменную форму в период правления династии Сасанидов, что соответствует времени правления Хосрова I. Таким образом, можно сделать вывод, что в ряде древних храмов изучение текста Вандидода считалось обязательным и необходимым для принцев и придворных слуг.

Во втором разделе второй главы, озаглавленном **«Понятие и классификация правонарушений, по Вандидоду»**, автор в ходе исследования отмечает, что поведение человека с древних времён регулировалось социальными нормами. Люди стремились соблюдать правила, установленные обществом и природой. Постепенно, по мере нарушения согласия в обществе, появились права и свободы человека, поскольку отдельные люди нарушали некоторые правила, нанося вред другим людям или группам. От людей требовалось соблюдение поведения, закреплённого в принципах и законах. Поведение человека раскрывает сущность правового порядка. Государство, общество и его члены проявляют внимание и заботу к тем, кто соблюдает требования правовых норм. Общество, организованное на основе права, направляет деятельность и жизнь своих членов в определённое русло. Права и обязанности человека и гражданина находят своё отражение в позитивных законах государства, и поведение человека должно осуществляться в рамках права. Поведение, не соответствующее требованиям права, считается правонарушением и влечёт за собой юридическую ответственность.

Исследование автора показывает, что правонарушение – это виновное и противоправное деяние лица, наносящее вред

обществу, государству или отдельным лицам. Лицо в результате совершения или несовершения действия, противоречащего правовым нормам, совершает правонарушение. Если гражданин нарушает внутренние правила порядка, не выполняет свои обязанности, совершит кражу, нарушает правила дорожного движения, не соблюдает сигналы светофора и совершает другие аналогичные действия, это свидетельствует о совершении правонарушения и влечёт за собой юридическую ответственность. Неисполнение правовых обязанностей означает нарушение требований правовых норм и влечёт за собой юридическую ответственность в соответствии с правовыми документами.

Диссертант отмечает, что на виды и классификацию правонарушений влияют многочисленные факторы: социально-экономическое положение регионов, обычаи и традиции народов, религиозная принадлежность и другие. Действия, противоречащие этим ценностям, считались преступлениями и наказывались по-разному. Авторы используют различные критерии для таких классификаций.

На основе проведённого исследования и имеющихся материалов мы предлагаем следующую классификацию в рамках зороастрийской правовой системы:

- преступления против зороастрийской религии;
- преступления против государственной власти и интересов правителя;
- преступления против личности, включая посягательства на жизнь, здоровье, свободу и неприкосновенность личности, а также честь и достоинство человека;
- преступления против окружающей среды и домашних, а также диких животных;
- преступления, связанные с собственностью и личными финансами.

Понятие преступлений и наказаний, а также принципы систематизации групп преступлений и построения системы наказаний в том виде, в каком они существуют в современном праве, в древности не были упорядочены. Однако общество реагировало на действия, противоречащие устоявшимся социальным ценностям и этическим, религиозным и традиционным нормам. Следует отметить, что такие отношения

и социальные реакции нашли отражение в различных исторических источниках. Для реагирования на нежелательные действия общество создавало определённые формы нравственного и религиозного воздействия, используя их как средства регулирования поведения лиц, совершивших правонарушения.

Из содержания наказаний, применявшихся в зороастрийский период, следует, что первоначально они были формой реакции общества на нежелательные социальные действия и только с развитием государственных структур того периода приобрели официальный характер. В целом, система преступлений и наказаний в древних государствах тесно переплеталась с обычаями, традициями и религиозными учениями. Преступления и наказания как социальные явления на определённых этапах развития общества обладали специфическими характеристиками своего времени.

Особенное значение имели преступления, направленные против элементов природы и некоторых священных животных. В этой области Вандидод и зороастрийская правовая система установили комплекс правил для защиты окружающей среды и природы, что подчёркивает их важную роль в правовых представлениях того периода. Также были предусмотрены определённые наказания для лиц, которые совершали преступления по неосторожности или повторяли их. В зороастрийской правовой системе за убийство собаки было назначено наказание, аналогичное наказанию за убийство человека. Даже было предусмотрено наказание за предоставление собаке некачественной пищи (например, костей или горячей пищи).

Третий раздел второй главы, озаглавленный **«Понятие и виды юридической ответственности, по Вандидоду»**, показывает, что явление юридической ответственности возникло одновременно с формированием государственности и правовой системы. В те периоды, когда правовые нормы упорядочивались, они утверждались властью и находились под её контролем. Обычаи и традиции, существовавшие в обществе и выполнявшие роль регуляторов общественных отношений на начальных стадиях социального развития, послужили основой для формирования официальной правовой системы.

Важно уделить особое внимание процессу и этапам формирования юридической ответственности. На начальных стадиях развития общества обычаи и традиции, а также правовые нормы действовали одновременно, причём многие из них были закреплены в зороастрийском религиозном учении. Эти нормы подробно изложены в одной из важнейших частей Авесты – Вандидоде, которая известна как сборник постановлений против демонов.

Автор исследования отмечает, что семье как основной ячейке общества в зороастрийской правовой системе придаётся особое значение. Например, в зороастрийских правовых источниках подчёркивается важность взаимной поддержки супругов и защиты от любых видов посягательств. Особенно в этой правовой системе измена жены мужу была непростительной и в этом есть своя логика, поскольку основа семьи – женщина, и благополучие или неудачи мужчины во многом зависят от неё. Таким образом, можно использовать нормы и ценности, связанные с семьёй, которые были введены в зороастрийских правовых источниках для сохранения семьи, и применять их в современном законодательстве для предотвращения любого умаления семейных ценностей и института семьи.

Автор исследования пришёл к выводу, что в зороастрийской правовой системе существовали различные виды юридической ответственности: гражданско-правовая, уголовная, семейная, имущественная и экологическая. Зороастрийское гражданское право включало нормы, которые регулировали гражданско-правовые отношения, связанные с имущественными и неимущественными правами лиц, между зороастрийцами и представителями других религий. Согласно Вандидоду, за недобросовестное исполнение договора предусматривалась гражданско-правовая ответственность виновного лица.

Зороастрийское семейное право регламентировало институт семьи от момента её возникновения до формирования семейных отношений в рамках религиозных, традиционных и правовых норм. Зороастрийское учение на протяжении всего своего существования определяло нормы правового регулирования в отношении семьи, женщины, матери, ребёнка, усыновление, брака, условий заключения брака, развода и других

аспектов семейного устройства, а также предусматривало семейную юридическую ответственность за их нарушение.

Третья глава диссертации названа **«Правонарушения и юридическая ответственность по Вандидоду и их соотношение с законодательством Республики Таджикистан»**. В ней рассматриваются вопросы правонарушений по Вандидоду и его соотношение с законодательством Республики Таджикистан, юридическая ответственность согласно Вандидоду и её соотношение с законодательством Республики Таджикистан, а также Вандидод как историко-правовая основа национального законодательства.

Первый раздел третьей главы озаглавлен **«Правонарушения, по Вандидоду, и их соотношение с законодательством Республики Таджикистан»**. Автор исследования отмечает, что несмотря на то что с истории возникновения и формирования зороастрийской правовой системы прошли века, учения и ценности этой системы можно обнаружить в общепринятых нормах некоторых стран, включая Индию, Иран и Таджикистан. Основой такой преемственности зороастрийского учения является приверженность принципам справедливости и человечности в этой правовой системе. Одной из особенностей зороастрийской правовой системы является то, что справедливость, равенство и милосердие проявляются не только в отношениях между людьми и обществом, но и в отношениях с животными и растениями, то есть с природой.

Согласно мнению исследователя, ценность этого нематериального культурного наследия, прежде всего, заключается в приверженности универсальным человеческим принципам, которые, несмотря на прогресс человечества, всегда остаются актуальными. Именно поэтому с течением веков значение учений этого наследия становится более очевидным.

Зороастрийская правовая система делила преступления на три группы: 1) религиозные преступления; 2) восстание против правителя, мятежи и бунты, дезертирство с войны и т. д.; 3) преступления против личности. Кроме того, преступление могло быть направлено и против членов семьи преступника, поэтому родственники также могли быть привлечены к ответственности.

Анализ правовых норм Вандидода показывает, что зороастрийская правовая система в ответ на правонарушения

применяла различные правовые и уголовно-правовые средства и наказания. В частности, детализированная классификация правонарушений и назначение наказаний свидетельствуют о развитии правовой системы зороастризма. Так, в этой правовой системе существовали нормы и постановления, которые аналогичны современным правовым явлениям, таким как рецидив преступлений, амнистия, покушение на преступление, неприменение наказания по определённым условиям и т. д. Создаётся впечатление, что современное право заимствовало упомянутые явления из зороастрийской системы.

Исследователь подчеркивает, что в современном законодательстве при рассмотрении правонарушения или преступления основное внимание уделяется действиям или бездействию, то есть поступкам и их отсутствию, что аналогично подходу, описанному в Вандидоде. Однако правонарушения, предусмотренные в Вандидоде, имеют свои особенности. Согласно зороастрийскому учению, необходимо предотвращать любые действия, которые могут привести к преступлению, до их совершения. Так, в Вандидоде особое значение придаётся не столько наказанию лица, совершившего преступление, сколько предупреждению и предотвращению преступлений. Таким образом, согласно зороастрийскому учению предполагалось, что преступление, которое ещё не началось и не привело к нанесению вреда, должно быть предотвращено на корню.

Второй раздел третьей главы озаглавлен **«Юридическая ответственность по Вандидоду и её соотношение с законодательством Республики Таджикистан»**. Автор исследования отмечает, что процесс формирования и развития юридической ответственности в истории государственности таджиков был многоэтапным и сложным, его корни уходят в глубокую древность.

В ряде древних и средневековых правовых источников, таких как Авеста, «Мотикони хазор додистон», Коран, Сунна и других правовых текстов, вопрос юридической ответственности поднимался. История возникновения и применения юридической ответственности на территории Таджикистана берёт начало с древних времён. Авеста признана одним из основополагающих произведений зороастрийского учения. Первоначально она передавалась среди последователей устно, а позднее, в эпоху

Сасанидов (III-VII века нашей эры), была записана и приобрела официальный статус. Авеста состояла из 21 части и содержала около 350 000 слов, из которых до современности дошло примерно 83 000 слов. Авеста как историко-правовой источник, помимо религиозных предписаний, включает элементы научного, медицинского, этического и эстетического характера, а также представления о правонарушениях и юридической ответственности.

Исследование показывает, что Авеста и её основная правовая часть – Вандидод – на протяжении долгого времени для народов Средней Азии, Ирана, Афганистана и части Кавказа были не только правовым наследием, но и активным правовым источником, на который опирались законодатели, мудрецы и духовные лица. При изучении зороастрийской правовой системы и Авесты были выявлены правовые нормы и явления с особыми характеристиками, которые до сих пор существуют в различных областях современного права. Всестороннее изучение правовых явлений и механизмов правового регулирования этой древней системы становится предметом обсуждения в контексте государственного права, гражданского права, семейного права.

Автор приходит к выводу, что в зороастрийском обществе понятие «искупление греха» имело особое значение. Согласно уголовно-правовым постановлениям Авесты, допускалась возможность замены телесного наказания уплатой денежного возмещения (или компенсации имуществом). Подобный способ возмещения ущерба посредством выплаты можно также наблюдать в Вандидоде, где количество ударов кнутом сопоставляется с их денежной стоимостью. Такой подход к назначению наказания и использование компенсационных норм продолжался и во времена правления Сасанидов, когда стоимость ударов определялась по денежным счетам того времени.

В Вандидоде предусмотрены различные виды юридической ответственности и наказания, в том числе: смертный приговор, телесные наказания, конфискация имущества, выплата компенсации в виде передачи имущества (полностью или частично), лишение прав в обществе и другие виды наказаний. Однако на практике чаще применялись виды юридической ответственности, имевшие экономический характер, такие как штрафы, конфискация имущества и выплата компенсации под

названием «искупление греха». Этот процесс считался не только возмещением ущерба, но и средством установления справедливости и компенсации вреда, причинённого обществу или пострадавшим лицам.

Третий раздел третьей главы озаглавлен **«Вандидод как историко-правовая основа национального законодательства»**. Автор исследования отмечает, что правонарушения и юридическая ответственность – это два важных правовых явления, которые во все времена сохраняли свою значимость. Изучение исторических аспектов, определение роли упомянутых институтов в исторические периоды, проведение сравнительно-правового анализа исторических правовых источников с нормами современного законодательства ещё больше подчёркивают актуальность исследуемой проблемы.

Автор диссертации пришёл к выводу, что в Авесте содержатся правовые нормы, касающиеся уголовно-правовых, гражданско-правовых, семейно-правовых, экологическо-правовых и иных отношений. В связи с этим мы решили провести сравнительно-правовой анализ норм Авесты и действующего законодательства страны в области уголовного, гражданского и семейного права.

Автор отмечает, что в разделе, посвящённом уголовно-правовым отношениям, можно обнаружить множество норм, которые присутствуют как в уголовном законодательстве, так и в Авесте. Зороастрийская правовая система уделяла особое внимание вопросам преступлений и преступности. В этом контексте Вандидод представляет собой свод специфических уголовно-правовых норм.

С учётом проведённого анализа можно сделать вывод, что зороастрийские правовые источники, в частности Авеста, конкретно рассматривают вопросы преступлений и наказаний. Многие нормы этой правовой системы, независимо от их древности, соответствуют принципам и содержанию современного уголовного законодательства. Можно заключить, что упомянутые институты перешли из зороастрийской правовой системы в мусульманскую, а затем в советскую и современную правовую систему.

Проведённое исследование показало, что зороастрийская правовая система, сформированная на основе зороастрийского

учения, уделяла особое внимание человеческим ценностям, в частности семейным. Вопросы, связанные с созданием семьи, правилами заключения брака, условиями брачного договора, положением членов семьи, расторжением брака и усыновлением, являются важными социальными аспектами, которые детально регламентированы в зороастрийской правовой системе.

Авеста, как один из древнейших историко-правовых источников, уделяет особое внимание семейным отношениям, регулируя различные аспекты семейной жизни на основе морали, ответственности и социальной справедливости, что соответствует действующему законодательству. В частности, это касается условий заключения брака, расторжения брака, моногамии и других аспектов.

В зороастрийском праве особое внимание уделяется гражданско-правовым отношениям. В Авесте можно обнаружить множество норм, регулирующих гражданские отношения, которые соответствуют действующему гражданскому законодательству страны.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В результате исследования теоретических и практических аспектов правонарушений и юридической ответственности, согласно Вандидоду, были сделаны следующие научные выводы:

1. Зороастрийская правовая система основывается на Авесте. Некоторые правовые явления, которые присутствуют в правовых системах стран, входящих в романо-германскую, англосаксонскую и мусульманскую правовые семьи, берут своё начало в зороастрийской правовой системе, например: моногамия, согласие сторон в браке, защита домашнего скота, компенсация ущерба или искупление греха и прочее. Зороастрийская правовая система придавала большое значение положению женщин и защищала их права. Уважение к женщинам проявлялось в том, что специальный день отмечался как день женщин. В этот день мужчины дарили им подарки. Кроме того, женщины и мужчины обладали равными материальными и духовными правами.

В зороастрийской правовой системе семейные отношения регулировались на основе равенства прав мужчин и женщин. Согласно учению этой древней религии, женщина не имела права

иметь нескольких супругов одновременно, ни мужчина не мог взять вторую жену в рамках одного брака. По мнению последователей зороастрийской веры, такой поступок мужчины противоречил бы принципам равенства прав полов. В ситуациях, когда жена была жива и выражала своё несогласие, мужчина не мог вступить в новый брак без её согласия. Такое поведение рассматривалось как неуважение и нарушение прав и достоинства женщины. Ведь согласно зороастрийскому учению, женщина почиталась как священное и ценное существо, созданное Ахурамаздой, обладающее полными правами на свободу, независимость и личную ответственность. Она, как и мужчина, признавалась ответственной за свои поступки и действия и по своему значению и положению приравнялась к мужчине [3-А]; [12-А].

2. В период развития зороастрийского учения процесс судопроизводства включал тщательное соблюдение правовых норм в соответствии с религиозными учениями и верованиями. В этой области принципы судебной справедливости формировались не только на основе светских законов, но и в гармонии с религиозными ценностями, придавая судебной системе глубокие нравственные и духовные черты, которые сохраняют свою актуальность и значимость в современном обществе. К таким принципам относятся: 1) независимость и свобода; 2) принцип объективности судьи в ситуациях, когда необходимо установление ордалии. Использование ордалии как одного из средств определения правдивости показаний, свидетельских показаний, истины и справедливости в процессе судебного разбирательства с помощью Рашана — ангела справедливости, свидетельствует о сочетании судебного разбирательства с духовными элементами в культуре таджиков в зороастрийский период.

Практика проведения ордалии в древних государствах Средней Азии была близка к традициям других индоевропейских народов. Ордалия как способ доказательства вины представлялась иррациональной и неприемлемой, однако, если учитывать уровень правового развития людей и механизмы процесса самооправдания, можно сказать, что она соответствовала начальному образу мышления того времени. С течением времени ордалия на протяжении столетий применялась в

различных странах Европы («Солидское право», «Саксонское право»). Если такие мышления и подходы рассмотреть глубже, станет ясно, что они не противоречат современной правовой системе. Сама идея определения виновности или невиновности лица перешла к другим формам, во многом отвечающим стремлению древних людей объективно и беспристрастно решать судебные споры. Человечество и сегодня стремится к такому объективному и беспристрастному решению судебных вопросов на этапе предварительного расследования. К сожалению, даже в современных условиях при рассмотрении указанных вопросов возникают серьёзные проблемы. Однако эта тема может стать предметом специальных исследований и расследований в будущем [5-А].

3. Вандидод – это девятнадцатая книга Авесты, которая охватывает такие понятия, как наказание, юридическая ответственность, правонарушения и другие. Для нас, таджиков, изучение и исследование аспектов этой книги представляет научный интерес и практическую значимость. Вандидод приобрёл письменную форму, поскольку в период правления династии Сасанидов, во времена Хусроя I, зороастрийские священнослужители записали его. Согласно источникам, наряду со служителями храмов изучение текста Вандидода считалось обязательным и необходимым для принцев и придворных служителей [11-А].

4. Анализ зороастрийской правовой системы показывает, что природа правонарушений была связана с развитием государственных и общественных структур, а также с эволюцией религиозных, духовных, политических и правовых убеждений, которые находились в состоянии изменения и развития. Применение наказания зависело от степени опасности преступления, личностных особенностей правонарушителя и ценности защищаемого объекта [2-А].

На основе анализа зороастрийских правовых источников преступления подразделяются на следующие группы: а) преступления против религии и священных объектов; б) преступления против государственной структуры и политических интересов; в) преступления против личности, включая: преступления против жизни и здоровья; преступления против

свободы, неприкосновенности и чести человека; г) преступления против окружающей среды и животного мира; д) преступления против имущества и права собственности.

5. Юридическая ответственность как правовое явление возникла в связи с развитием человеческого общества и первоначально основывалась на моральных нормах и народных обычаях. Этот комплекс правил, регулировавший общественные отношения, постепенно трансформировался в упорядоченную правовую систему, что нашло отражение в зороастрийском правовом учении, особенно в текстах Вандидода. Вандидод, как один из важнейших разделов Авесты, содержит конкретные правовые нормы, касающиеся индивидуальной ответственности и регулирования правовых отношений.

Наказания включали следующие виды: 1) смертный приговор; 2) телесное наказание; 3) штраф и искупление греха; 4) исправительные работы; 5) ограничение свободы; 6) лишение свободы; 7) изгнание из общества и ссылка; 8) конфискация имущества; 9) лишение права занимать определённую должность или заниматься определённой деятельностью.

6. Зороастрийское уголовное право уделяло серьёзное внимание вопросу защиты жизни нерождённого ребёнка и предусматривало наказание для лиц, лишаящих жизни ребёнка в утробе матери. Если беременная женщина обращалась к врачу для прерывания беременности и он проводил эту процедуру, то как врач, так и женщина подлежали смертной казни. Лица, оказывавшие помощь или содействие в прерывании беременности, например, врач или кто-либо ещё, также приговаривались к смертной казни.

7. Зороастрийское гражданское право включало нормы, которые регулировали гражданско-правовые отношения имущественного и неимущественного характера, возникающие между зороастрийцами и представителями других религий. Согласно Вандидоду, предусматривалась гражданско-правовая ответственность за недобросовестное выполнение договорных обязательств в отношении виновного лица.

8. Зороастрийское семейное право началось с начального этапа формирования понятия семьи и на протяжении развития религиозной и правовой мысли сформировало

основополагающие принципы семейной правовой системы. Эта система регулировала отношения, связанные со структурой и ролью семьи, функциями матери и отца, воспитанием детей, усыновлением, организацией брака и его условиями, а также вопросами расторжения брака и другими важными аспектами семейной жизни с помощью чётко определённых религиозных, моральных и правовых предписаний. Зороастрийское учение в каждом периоде, подчёркивая ценность гуманистических и социальных ценностей, признавало семью как основу общества, разрабатывало и внедряло комплекс специфических норм и ценностей для её защиты и укрепления, предусматривая семейную правовую ответственность за их нарушение [12-А].

9. В зороастрийской правовой системе для правонарушителей устанавливалась имущественная ответственность. Наказание осуществлялось не деньгами, а путём передачи животных, таких как овцы, крупный рогатый скот и другие. С возникновением государства и введением чеканки монет правителями династий Ахеменидов и Сасанидов исполнение штрафа стало осуществляться с помощью монет. «Сасанидский Судебник» — «Книга тысячи судебных решений» является одним из историко-правовых источников, который непосредственно устанавливает имущественную правовую ответственность [4-А].

10. В последнее столетие значительно возрос интерес к изучению различных аспектов зороастрийского учения, в частности, к исследованию его правовой системы, которая, с исторической точки зрения, относится даже к периодам до нашей эры. Этот интерес связан с тем, что в упомянутом учении рассматриваются вопросы, имеющие общечеловеческое и общенациональное значение, причём даже в нём уделяется серьёзное внимание проблемам, связанным с окружающей средой и защитой животных. Различные правовые нормы, касающиеся жестокого обращения человека к животным, запрета однополых отношений, рецидива преступлений, совокупности преступлений, преднамеренности преступлений, завершённых и незавершённых преступлений, периодов совершения преступлений, предотвращения прерывания беременности и нежелательной беременности и другие, берут своё начало из упомянутой правовой

системы и до сих пор считаются регуляторами общественных отношений [3-А].

11. Исследование исторических аспектов, определение роли упомянутых институтов в исторических периодах, проведение сравнительно-правового анализа исторических правовых источников с современными законодательными стандартами представляют собой актуальные исследовательские задачи. В Авесте содержатся правовые нормы, относящиеся к уголовным, гражданским, семейным, экологическим правовым отношениям и аналогичным областям. С учётом этого проведение сравнительно-правового анализа Авесты с действующим законодательством страны может иметь высокое научное и практическое значение.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

В результате проведённого диссертационного исследования предлагаются следующие научные и практические рекомендации:

1. В Вандидоде установлены наказания за жестокое обращение с животными, которые актуальны и в современном законодательстве некоторых стран. В частности, в ходе исследования выяснилось, что статьи Уголовного кодекса Российской Федерации (ст. 245), Уголовного кодекса Кыргызской Республики (ст. 163), Уголовного кодекса Республики Беларусь (ст. 339¹), Уголовного кодекса Республики Узбекистан (ст. 202-1), Уголовного кодекса Республики Грузия (ст. 259), Уголовного кодекса Украины (ст. 299), Уголовного кодекса Республики Казахстан (ст. 243¹) содержат положения о жестоком обращении с животными, которых нет в составе преступления, предусмотренного УК РТ. Поэтому предлагается ввести статью 243¹ Уголовного кодекса РТ новый состав преступления, касающийся жестокого обращения с животными, что будет способствовать улучшению правоприменительной практики в этой области [1-А].

2. Необходимо ввести в Уголовный кодекс Республики Таджикистан состав преступления – статья 134² – Принуждение к браку. Это будет способствовать повышению эффективности противодействия преступлениям, связанным с торговлей людьми на различных этапах.

3. В соответствии с положениями Авесты и Вандидода предлагается предпринять следующие действия:

- для популяризации и распространения исторических ценностей Авесты, наряду с такими ценными произведениями, как «Таджики» и «Шахнаме», следует обеспечить публикацию Авесты;

- предлагается опубликовать комментарий к Авесте в доступной для широкой аудитории форме;

- предлагаю создать в стране, в частности в столице, центр авестийских исследований при поддержке правительства Таджикистана;

- для укрепления семейных ценностей и защиты детей предлагается установить уголовную ответственность за преступления против семьи и несовершеннолетних;

- предлагается разработать в Таджикистане словарь полных значений терминов и выражений из Авесты [2-А]; [4-А]; [6-А].

4. Материальное обеспечение, установленное семейным законодательством в виде алиментов, имеет исторические корни, восходящие к зороастрийским правовым источникам. Разница заключается в том, что в Авесте предусмотрено суровое наказание за ненадлежащий уход за матерью и ребёнком. С учётом этого в современном семейном законодательстве следует уделять больше внимания данному вопросу. Практика показывает, что во многих случаях судебный приказ о выплате алиментов на содержание ребёнка исполняется несвоевременно. Поэтому необходимо ужесточить уголовную ответственность за неисполнение судебного решения о выплате алиментов [7-А].

5. Вандидод устанавливает нормы, касающиеся причинения вреда здоровью, начиная с лёгких и заканчивая тяжкими телесными повреждениями. Однако в Уголовном кодексе Таджикистана сначала предусмотрены тяжкие, затем средней тяжести и лёгкие телесные повреждения. При этом санкции за каждое из этих правонарушений установлены в порядке от лёгких к средним и тяжким. С учётом этого предлагаю изменить порядок статей 110-112 Уголовного кодекса Республики Таджикистана, расположив их в порядке от лёгких телесных повреждений к тяжким.

ПЕРЕЧЕНЬ НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ НАУЧНОЙ СТЕПЕНИ

I. Статьи, опубликованные в рецензируемых и рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан журналах:

[1-А]. Азимов, Ф.А., Зокиров, З.Х. Баъзе масъалаҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ тибқи Вандидод ва таносуби он бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Азимов, З.Х. Зокиров // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – №2 (26). – С. 29-43; ISSN 2414 9217.

[2-А]. Азимов, Ф.А. Правонарушения и преступления в Видеоватт: историко-правовой анализ [Текст] / Ф.А. Азимов // Законодательство. – 2022. – №4 (48). – С. 133-138; ISSN 2410-2903.

[3-А]. Азимов, Ф.А., Саъдизода, Ҷ. Нақши низомии ҳуқуқии зардуштия дар тақвиятёбии ҳуқуқи миллий [Матн] / Ф.А. Азимов, Ҷ. Саъдизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №5. – С. 231-239; ISSN 2413-5151.

[4-А]. Азимов, Ф.А., Раҳмон, Д.С. Вижагиҳои таълимоти ҳуқуқии Вандидод дар пасманзари умумии ҳуқуқи зардуштӣ [Матн] / Ф.А. Азимов, Д.С. Раҳмон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – №3 (31). – С. 40-54; ISSN 2414 9217.

[5-А]. Азимов, Ф.А. Мафҳум ва таснифоти ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ тибқи Вандидод [Матн] / Ф.А. Азимов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – №4 (32). – С. 68-78; ISSN 2414 9217.

[6-А]. Азимов, Ф.А. Вандидод ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-ҳуқуқӣ [Матн] / Ф.А. Азимов // Қонунгузорӣ. – 2023. – №4 (52). – С. 18-27; ISSN 2410-2903.

[7-А]. Азимов, Ф.А. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии Авесто бо қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баҳши ҳуқуқи ҷиноятӣ [Матн] / Ф.А.

Азимов // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2025. – №2 (54). – С. 57-59; ISSN 2305-0535.

II. Научные статьи, опубликованные в сборниках и других научно-практических изданиях:

[8-А]. Азимов, Ф.А., Муқимов, С.Д. Зӯроварӣ – омили асосии барҳамхӯрии оилаҳо дар ҷомеаи имрӯза [Матн] / Ф.А. Азимов, С.Д. Муқимов // Паёми Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. – №2 (6). – С. 141-144; ISSN 3078-3402.

[9-А]. Азимов, Ф.А., Лашкарбекова, Г., Саймуродов, Б.Қ., Тоиров, М.М. Муборизаҳои иттилоотӣ дар фазои шабакаҳои иҷтимоӣ [Матн] / Ф.А. Азимов, Г. Лашкарбекова, Б.Қ. Саймуродов, М.М. Тоиров // Паёми Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. – №2 (6). – С. 97-100; ISSN 3078-3402.

[10-А]. Азимов, Ф.А., Латифов, М.А., Муқимов, С.Д. Рухсатии меҳнатӣ ва моҳияти он [Матн] / Ф.А. Азимов, М.А. Латифов, С.Д. Муқимов // Паёми Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2022. – №2 (10). – С. 110-114; ISSN 3078-3402.

[11-А]. Азимов, Ф.А. Проблемаҳои ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / Ф.А. Азимов / Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Рушди илмҳои башардӯстӣ (гуманитарӣ) дар 30 соли Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (04.09.2021). – Рашт, 2021. – С. 188-192.

[12-А]. Азимов, Ф.А. Ниҳодҳои ҳуқуқӣ дар Вандидод [Матн] / Ф.А. Азимов / Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии устодон, кормандон ва донишҷӯёни Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт бахшида ба 26-солагии Ваҳдати миллӣ ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар

соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)». – Рашт, 2023. – С. 130-133.

[13-А]. Азимов, Ф.А. Низоми ҳуқуқи зардуштия ва арзишҳои башарии он [Матн] / Ф.А. Азимов / Масъалаҳои назариявии ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон: маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ назариявӣ (5-уми декабри соли 2023). – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023. – С. 496-501.

III. Учебные пособия:

[14-А]. Азимов, Ф.А., Раҷабзода, М.Н., Зокирзода, З.Х., Бобохонов, Ф.А., Муқимов, С.Д. ва диг. Ҳуқуқ [Матн]: воситаи таълимӣ барои донишҷӯёни ғайритахассусӣ / Ф.А. Азимов, М.Н. Раҷабзода, З.Х. Зокирзода, Ф.А. Бобохонов, С.Д. Муқимов ва диг. / Дар зери таҳрири номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент М.Н. Раҷабзода. – Рашт, 2023. – 280 с.

[15-А]. Азимов, Ф.А. Ҳуқуқи граҷданин Ҷумҳурии Тоҷикистон. Воситаи таълимӣ: наشري аввал [Матн] / Ф.А. Азимов, И.И. Алиев, З.Х. Зокирзода, М.Н. Раҷабзода, Ф.А. Бобохонов, Н.М. Шодизода ва диг. // Дар зери таҳрири номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент З.Х. Зокирзода. – Душанбе: Ашуриён, 2022. – 256 с.

[16-А]. Азимов, Ф.А. Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Воситаи таълимӣ: наشري аввал [Матн] / Ф.А. Азимов, И.И. Алиев, З.Х. Зокирзода, М.Н. Раҷабзода, Ф.А. Бобохонов, Н.М. Шодизода ва диг. / Дар зери таҳрири номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент М.Н. Раҷабзода. – Душанбе: «Ашуриён», 2023. – 320 с.

[17-А]. Азимов, Ф.А. Ҳуқуқи маданият Ҷумҳурии Тоҷикистон. Воситаи таълимӣ: наشري аввал [Матн] / Ф.А. Азимов, И.И. Алиев, З.Х. Зокирзода, М.Н. Раҷабзода, Ф.А. Бобохонов, Н.М. Шодизода ва диг. // Дар зери таҳрири номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент З.Х. Зокирзода. – Душанбе: Ашуриён, 2024. – 288 с.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ (ИСТОЧНИКОВ)

I. Монографии, учебники и учебные пособие

- [1]. Азизкулова, Г.С. Хрестоматия по истории государства и права Республики Таджикистан [Текст] / Г.С. Азизкулова. – Душанбе, 1998. – 350 с.
- [2]. Базылев, Б.Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) [Текст] / Б.Т. Базылов. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. – 120 с.
- [3]. Буриев, И.Б. История государства и права Таджикистана (от древнейших времен до начала XX века) [Текст]. Т. 1, ч. 1-2 / И.Б. Буриев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 244 с.
- [4]. Ғафуров, Б.Ғ. Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим, асримиёна ва давраи нав. Китоби якум [Матн] / Б.Ғ. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 704 с.
- [5]. Диноршоев, А.М., Саъдизода, Ҷ., Имомова, З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон [Матн] / А.М. Диноршоев, Ҷ. Саъдизода, З.Б. Имомова. – Душанбе, 2016. – 136 с.
- [6]. Исмоилов, Ш.М., Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат [Матн] / Ш.М. Исмоилов, Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2008. – 295 с.
- [7]. Махмудов, М.А., Худоёров, Б.Т. Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.А. Махмудов, Б.Т. Худоёров. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 348 с.
- [8]. Насриддинзода, Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн]: воситаи таълимӣ / Э.С. Насриддинзода. – Душанбе, 2019. – 204 с.
- [9]. Раҳмон, Э. Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: «Ирфон», 2006. – 96 с.
- [10]. Раҳмон, Э. Сарчашмаи худшиносии миллӣ [Матн]: Пешгуфтор // Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим, асримиёна ва давраи нав. Китоби якум / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 1998. – С. 1-5. – 870 с.

- [11]. Раҳмон, Э. Тамоюли ҷаҳонишавии фарҳанг [Матн]: Пешгуфтор // Ҳуқуқи инсон дар низоми ҳуқуқи Тоҷикистон: вижагӣ, дастовард ва мушкилот: монография. – Душанбе: Эр-граф, 2021. – 252 с.
- [12]. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн] / Р. Сотиволдиев. – Душанбе: «Империял груп», 2014. – 720 с.
- [13]. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн]: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: «Сино», 2018. – 784 с.
- [14]. Халиков А.Г. Древнее уголовное право таджиков (Зороастрийская эпоха) [Текст]: учеб. пособие / А.Г. Халиков. – Душанбе: Джамаил, 2004. – 104 с.
- [15]. Халиков, А.Г. Правовая система зороастризма (Древнее право) [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – 488 с.
- [16]. Халиков, А.Г. Семейное право зороастризма (древнее право) [Текст] / А. Халиков. – Душанбе: Сарбоз, 2003. – 115 с.
- [17]. Холиқзода, А.Ғ. Мухтасари қонунномаи Сосониён [Матн] / А.Ғ. Холиқов. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 156 с.
- [18]. Холиқов, А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон [Матн] / А.Ғ. Холиқов. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 380 с.
- [19]. Холиқов, А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми 1 [Матн]: китоби дарсӣ / А.Ғ. Холиқов. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 301 с.
- [20]. Ҳасанов, С., Ҳасанов, М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн]: китоби дарсӣ / С. Ҳасанов, М. Ҳасанов. – Душанбе: Илм, 2017. – 496 с.
- [21]. Шарипов, Т.Ш., Азимов, Н.Б., Камолов, З.А., Насриддинов, М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ [Матн]: курси мухтасари лексияҳо / Т.Ш. Шарипов, Н.Б. Азимов, З.А. Камолов, М.Н. Насриддинов. – Душанбе, 2010. – 256 с.

- [22]. Шарипов, Т.Ш., Сафарзода, А.И., Камолов, З.А. Холиқзода, Ш.Л., Зокирзода, З.Х., Зиёбоева, М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ [Матн]: китоби дарсӣ. Нашри 5-ум, такмилёфта / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов, Ш.Л. Холиқзода, З.Х. Зокирзода, М.Н. Зиёбоева. – Душанбе, 2020. – 223 с.
- [23]. Шарипов, Т.Ш., Сафарзода, А.И., Камолов, З.А., Холиқзода, Ш.Л., Зокиров, З.Х., Зиёбоева, М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ: қисми умумӣ [Матн]: нашри 4-ум, такмилдодашуда / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов, Ш.Л. Холиқзода, З.Х. Зокиров, М.Н. Зиёбоева. – Душанбе, 2019. – 222 с.

II. Статьи и доклады

- [24]. Азизов, У.А. Наказание как основное средство воздействия на общественно опасные деяния и его историческая роль в регулировании общественных отношений [Текст] / У.А. Азизов // Правовая жизнь. – 2016. – №3. – С. 20-32.
- [25]. Азизов, У.А. Некоторые особенности развития института наказания в уголовном праве зороастрийского периода [Текст] / У.А. Азизов // Правовая жизнь. – 2014. – №4 (8). – С. 92-101.
- [26]. Азизов, У.А. Современные подходы к классификации преступлений в государствах таджиков в период зороастризма [Текст] / У.А. Азизов // Российское государствоведение. – 2016. – №1. – С. 36-38.
- [27]. Буризода, Э.Б., Менглиева, Н.А. Особенности правового регулирования брачно-семейных отношений нормами Авесто и мусульманского права [Текст] / Э.Б. Буризода, Н.А. Менглиева // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2020. – №3 (47). – С. 13-21.
- [28]. Диноршоев, А.М., Саъдизода, Ҷ. Андешаи ҳуқуқи инсон дар таълимоти динӣ ва фалсафӣ [Матн] / А.М. Диноршоев, Ҷ. Саъдизода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2018. – №2 (10). – С. 29-37.

- [29]. Петелин, А.И. Некоторые методологические проблемы исследования юридической ответственности [Текст] / А.И. Петелин // Проблемы юридической ответственности по социалистическому праву: Межвуз. сб. науч. ст. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1977. – С. 3-23.
- [30]. Раҳимзода, М.З. Доир ба баъзе масъалаҳои таърихи инкишофи соҳибқорӣ ва тиҷорат дар Тоҷикистон [Матн] / М.З. Раҳимзода // Қонунгузорӣ. – 2018. – №03 (31). – С. 6-16.
- [31]. Шарофзода, Р.Ш., Холиков, Н.А. Истоки и особенности становления правовых систем Таджикистана и Китая: сравнительно-правовой анализ [Текст] / Р.Ш. Шарофзода, Н.А. Холиков // Государствоведение и права человека. – 2023. – №2 (30). – С. 16-28.

III. Диссертации и авторефераты

- [32]. Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Азизов Убайдулло Абдуллоевич. – Душанбе, 2015. – 414 с.
- [33]. Бобоева, Н.И. Эволюция государственной власти в историческом Таджикистане (IX-XIV вв.) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Бобоева Низорамо Идиевна. – Душанбе, 2014. – 200 с.
- [34]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ: таҳқиқоти таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуқӣ [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ; 12.00.01 / Бобохонов Фаридун Аламшоевич. – Душанбе, 2022. – 202 с.
- [35]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ: таҳқиқоти таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуқӣ [Матн]: автореф. дис. ... ном. илм. ҳуқуқ; 12.00.01 / Бобохонов Фаридун Аламшоевич. – Душанбе, 2022. – 30 с.

- [36]. Богданова, М.С. Юридическая ответственность. Основания. Виды. Субъекты [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Богданова Марина Станиславовна. – М., 1998. – 187 с.
- [37]. Буриев, И.Б. Действие мусулманского право в дореволюционном Таджикистане (VIII-начало XX вв) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Буриев Имонкул Бозорович. – Душанбе, 1998. – 244 с.
- [38]. Зокирзода, З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ [Матн]: автореф. дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Зокирзода Зафар Хайрулло. – Душанбе, 2020. – 29 с.
- [39]. Зокирзода, З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Зокирзода Зафар Хайрулло. – Душанбе, 2020. – 176 с.
- [40]. Искандаров, Ш.Ф. Становление и развитие специализированных государственных правозащитных институтов по правам человека в Таджикистане [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Искандаров Шарафджон Фахриддинович. – Душанбе, 2018. – 191 с.
- [41]. Қурбонализода, Н.Ш. Масъалаҳои субъекти ҳуқуқи маданӣ будани шахсони воқеӣ: ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалӣ дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... д-ри илм. ҳуқуқ: 12.00.03 / Қурбонализода Нурулло Шамсулло. – Душанбе, 2023. – 375 с.
- [42]. Мордовец, А.С. Гуманизм как принцип юридической ответственности в советском праве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Мордовец Александр Сергеевич. – М., 1983. – 190 с.
- [43]. Радько, Т.Н. Функции социалистического общенародного права [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Радько Тимофей Николаевич. – Саратов, 1967. – 19 с.
- [44]. Саъдизода, Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар

Тоҷикистон [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ; 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.

[45]. Тихоненко, И.Н. Основания освобождения от юридической ответственности [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Тихоненко Ирина Николаевна. – М., 1995. – 21 с.

[46]. Холинова, М.М. Эволюция опеки и попечительства в истории таджикского права [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Холинова Мишгона Муборакшоевна. – Душанбе, 2018. – 197 с.

IV. Электронные источники [Электронный ресурс]

[47]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе аз 23-юми апрели соли 2014 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.prezident.tj/node/6598> (санаи мурочиат: 28.12.2023).

[48]. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.prezident.tj> (санаи мурочиат: 19.07.2024).

ФИШУРДА

**ба диссертатсия Азимзода Фирдавс Ақбаралӣ дар мавзуи
«Ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқи Вандидод»**

Вожаҳои калидӣ: ҳуқуқвайронкунӣ, ҷавобгарии ҳуқуқӣ, низоми ҳуқуқӣ зардуштӣ, Авесто, Вандидод, ҷиноят, ҷазо, намудҳои ҳуқуқвайронкунӣ, таснифоти ҷавобгарӣ, ҷавобгарии ҷиноятӣ, ҷавобгарии маданӣ, ҷавобгарии конститусионӣ, ҷавобгарии интизомӣ, қонунгузории амалкунанда.

Мақсади таҳқиқот таҳлили ҳамаҷонибаи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод мебошад ва он имкон медиҳад, ки виваҷҳои ҳоси мавзуи мавриди назар муайян карда шуда, мафҳум, мақсади иҷтимоӣ, усулҳои амалӣ ва таъсири мутақобилаи он бо қонунгузориҳои муносири ҚТ ошкор карда шавад.

Асосҳои методологии таҳқиқоти диссертатсиониро усулҳои умумии илмӣ ва махсуси ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд. Аз ҷумла, дар таҳқиқи диссертатсия усулҳои диалектиқӣ, мантиқӣ-забонӣ, омӯрӣ, шаклӣ-ҳуқуқӣ, муқоисаи давлативу ҳуқуқӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ бештар истифода гардидаанд.

Дар рисола масъалаи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ мутобиқи Вандидод мавриди таҳқиқи назариявӣ ва таърихӣ-ҳуқуқӣ қарор дода шудааст. Муаллиф атрофи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод таҳқиқот гузаронида, меъёрҳои ҳуқуқии онро бо меъёрҳои қонунгузориҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода, дар натиҷа, хулосаҳои илман асоснок манзур кардааст. Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, навгонии рисолаи илмӣ ва натиҷаҳои ҳалли вазифаҳои гузашташударо инъикос менамоянд, ки онҳо ҷунинанд: бори аввал низоми ҳуқуқии зардуштия ва арзишҳои башарии он мавриди омӯзиши монографӣ қарор дода шуд; ташаккули инкишофи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқии зардуштия бори аввал баррасӣ гардида, муайян карда шуд; нахустин бор Вандидод ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-ҳуқуқӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, мафҳум ва таснифоти ҳуқуқвайронкунӣ тибқи он ошкор карда шуд; бори аввал мафҳум ва таснифоти ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод ошкор ва таносуби он бо қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуд; тавсияҳо барои ҳалли мушкилоти қонунгузорӣ, назария ва амалияи ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба мавзуи таҳқиқшаванда пешниҳод карда шуданд; Вандидод ҳамчун заминаи таърихӣ-ҳуқуқии қонунгузориҳои миллии баррасӣ шуда, умумият ва тафовути меъёрҳои қонунгузориҳои соҳавии ҚТ бо меъёрҳои Вандидод муайян карда шуд.

Таҳқиқоти пешниҳодшуда метавонад дар раванди таълими фанҳои «Назарияи давлат ва ҳуқуқ», «Ҳуқуқи инсон», «Ҳуқуқи ҷиноятӣ», «Ҳуқуқи маъмурӣ» «Ҳуқуқи маданӣ», «Ҳуқуқи оила» ва ғайра истифода шаванд. Ҳамзамон, дар фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ ҷиҳати тақмили қонунгузориҳои кишвар, аз ҷаби қонунгузориҳои ҷиноятӣ, маданӣ, оилавӣ, интизомӣ метавон хулосаву пешниҳодҳои таҳқиқотро вобаста ба масъалаи ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ истифода бурд.

АННОТАЦИЯ

к диссертации Азимзода Фирдавса Акбарали на тему
«Правонарушение и юридическая ответственность по Вандидоду»

Ключевые слова: правонарушение, юридическая ответственность, зороастрийская правовая система, Авеста, Вандидод, преступление, наказание, виды правонарушений, классификация ответственности, уголовная ответственность, гражданская ответственность, конституционная ответственность, дисциплинарная ответственность, действующее законодательство.

Цель исследования провести всесторонний анализ правонарушений и юридической ответственности согласно Вандидоду, чтобы определить специфические особенности данной темы, выявить её понятие, общественное значение, практические методы и взаимное влияние на современное законодательство РТ.

Методологической основой диссертационного исследования являются общенаучные и специальные юридические методы. В ходе работы наиболее широко применялись диалектический, логико-лингвистический, статистический, формально-юридический, сравнительно-правовой и историко-правовой методы.

В диссертации вопрос о правонарушении и юридической ответственности в соответствии с Вандидодом рассматривается с теоретической и историко-правовой точек зрения. Автор проводит исследование вокруг правонарушений и юридической ответственности, по Вандидоду, сравнивает правовые нормы с действующим законодательством Республики Таджикистан и делает научно обоснованные выводы. Основные положения выносимые на защиту, отражают новизну научного труда и результаты решения поставленных задач, которые они такие: впервые зороастрийская правовая система и её человеческие ценности стали предметом монографического исследования; впервые был рассмотрен процесс формирования правонарушений и юридической ответственности в зороастрийской правовой системе; Вандидод впервые был изучен как историко-правовой источник, раскрыты его понятие и классификация правонарушений; впервые были раскрыты понятие и классификация юридической ответственности, по Вандидоду и её соотношение с законодательством Республики Таджикистан; были предложены рекомендации по решению проблем законодательства, правовой теории и практики Республики Таджикистан в соответствии с темой исследования; Вандидод был рассмотрен как историко-правовая основа национального законодательства, определены общие и отличительные черты правовых норм в области законодательства РТ по сравнению с нормами Вандидода.

Проведённое исследование может быть использовано в процессе обучения по дисциплинам «Теория государства и права», «Права человека», «Уголовное право», «Административное право», «Гражданское право», «Семейное право» и другим. Кроме того, выводы и предложения исследования могут быть использованы в законодательной деятельности для совершенствования законодательства страны, в частности уголовного, гражданского, семейного, административного законодательства.

ANNOTATION

on the dissertation of Azimzoda Firdavs Akbarali on the topic «Offense and legal responsibility according to Vandidod»

Key words: offense, legal liability, Zoroastrian legal system, Avesta, Vandidod, crime, punishment, types of offenses, classification of liability, criminal liability, civil liability, constitutional liability, disciplinary liability, current legislation.

The purpose of the study is a comprehensive analysis of the offense and legal liability according to Vandidod, which will allow identifying the specific features of the topic under consideration, revealing its concept, social purpose, methods of implementation, as well as its interaction with the modern legislation of the Republic of Tajikistan.

The methodological basis of the dissertation research is general scientific and special legal methods. In the course of the work, dialectical, logical-linguistic, statistical, formal-legal, comparative-legal and historical-legal methods were most widely used.

The dissertation is devoted to the issue of offense and legal liability according to Vandidod. In the course of his research, the author conducted a study of the offense and legal liability according to Vandidod, subjected its legal norms to a comparative legal analysis with the norms of the legislation of the Republic of Tajikistan, as a result of which he made scientifically substantiated conclusions. The main provisions of the dissertation, which are submitted for defense, reflect the novelty of the scientific dissertation and the results of solving the set tasks, which can be divided into the following groups: for the first time, the Zoroastrian legal system and its universal values were subjected to a monographic study; for the first time, the formation and development of offense and legal liability in the Zoroastrian legal system were considered and defined; for the first time, Vandidod was studied as a historical and legal source, the concept and classification of offense according to Vandidod were revealed; for the first time, the concept and classification of legal liability according to Vandidod were revealed and its relationship with the legislation of the Republic of Tajikistan was determined; for the first time, legal liability according to Vandidod and its relationship with the legislation of the Republic of Tajikistan were defined; Recommendations are given for solving problems of legislation, legal theory and practice of the Republic of Tajikistan related to the topic under study; Vandidodu is considered as a historical and legal basis of national legislation, the commonalities and differences of the norms of sectoral legislation of the Republic of Tajikistan with Vandidodu are determined.

The proposed study can be used in the educational process in the subjects «Theory of State and Law», «Human Rights», «Criminal Law», «Administrative Law», «Civil Law», «Family Law», etc. At the same time, the conclusions and proposals of the study on the problem of offenses and legal liability can be used in lawmaking activities to improve the country's legislation, in particular criminal, civil, family, disciplinary.